

DEVLET HARCAMALARI: BİRİKİM VE MEŞRULAŞTIRMA

Sabri ÇAKLI*

Özet

Kapitalist toplumun yeniden üretiminin maddi temelini oluşturan artı-değerin üretimi ve realizasyonu problemi, devletin kayıtsız kalabileceği bir konu değildir. Devlet, bu nedenle, kârlı sermaye birikimini mümkün kılacak koşulları sürdürmek ya da yaratmaya çalışmak zorundadır. Devlet, bunun yanında, sosyal uyum ve barış için gerekli koşulları da sürdürmeye ya da yaratmaya çalışmalıdır. Kapitalizmin ihtiyaçlarına bağlı olarak zaman içinde değişen bu görevler, devlet harcamalarının büyüklüğünü ve bileşimini belirler. Bu belirlenme sürecinde sınıf mücadelesinin rolü çok önemlidir. Durum böyleyse, verimsiz oldukları iddiası ile devlet harcamalarının daima düşük düzeyde kalmasını savunan liberal anlayış, korumaya çalıştığı toplumu yeterince kavramamış demektir.

Anahtar Kelimeler: Devlet Harcamaları, Sermaye Birikimi, Meşrulaştırma.

STATE EXPENDITURES: CAPITAL ACCUMULATION AND LEGITIMIZATION

Abstract

The issue of the production and realization of surplus value, which is the basis of material structure of reproduction of capitalist society, cannot be ignored by the state. For this reason, the state must try to maintain or create the conditions in which profitable capital accumulation is possible. Furthermore, the state also must try to maintain or create the conditions for social harmony and peace. These duties, which change in time depend on the needs of capitalism, determine the size and composition of state expenditures. The role of class structure and class struggle

* Prof.Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Öğretim Üyesi.

is crucial in this determination process. It seems to be the case that liberal thought that advocates keeping state expenditures at minimum in all cases, in part due to their unproductiveness, does not really comprehend the dynamics of capitalism, and therefore necessary conditions for its survival.

Key Words: *State Expenditures, Capital Accumulation, Legitimization.*

GİRİŞ

18. ve 19. yüzyıllarda, kapitalist dünyanın birkaç ülkesinin geri kalan dünya ile karşılaştırıldığında iktisadi gelişme düzeyi bakımından oldukça önde olmaları, bu toplumların uzun süre sancısız bir biçimde gelişmelerini sürdürmelerine imkan verdi. 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren, kapitalist nitelikli yeni toplumların yarışa katılabilir gelişme düzeylerine ulaşmaları, pazarlar için savaşları, iktisadi bakımdan da krizleri doğurdu. 19.yüzyılın son çeyreğinde başlamış bulunan bu gelişmeler, 20.yüzyılın ilk yarısında da sürdü. İki büyük Dünya Savaşı arasında yaşanmış olan büyük iktisadi kriz iktisadi düşünceyi de derinden etkiledi. Marksizmin yarattığı korkuları gidermeye yönelik bir tepki doğdu. Bu tepki aslında iki yönlü tepkiydi. Marksizmin yıkılmasına yönelmişti; ama bunu yapabilmesi için, onun iktisat temelini de yıkılması gerekiyordu. Keynes, bunu denedi. Hiç direniş olmadan gerçekleşmiş olmasa da, sonuçta Keynes düşüncesi egemen iktisat anlayışı haline geldi. Çözmeye çalıştığı temel problem, eksik talebe dayanıyordu. Toplumun üretme yeteneğini etkileyen aslında bu eksik talepti. Klasik ve neo-klasik iktisat anlayışlarında bir sorun olarak görülmeyen, bu nedenle de özellikle A.Smith ile başlayan kamu harcamalarının olabildiğince düşük düzeyde olmasına dayalı gelenek, Keynes'in sistemine kadar sürebildi. Başlangıçta, kapitalizmin bu sorunu sonsuza dek sürecekmış sanıldı. Keynes'in onayı ile gerçekleşen kamu harcamalarının yükselişiyle, bir yandan eksik talep giderilerek işsizlik sorunu çözüldü; bir yandan da, üretken-olmayan harcamalarla, yahut dolaylı olarak üretken harcamalarla toplumda eşitsizlikler hafifletildi. Bu gerekli kurumsallaşma tamamlandıktan sonra ortaya genel olarak 'refah devleti' denen oluşum çıktı. Adı refah devletiydi; ama en önemli harcama kalemi askeri harcamalar idi. Mamafih, gene bu bütçelerde işçi sınıfının kazanımlarını işaret eden önemli gelişmeler de bulunuyordu. Şüphesiz Keynezyen iktisadın ve onun yol açtığı refah devletinin itibarının kaynakları arasında 1917 devrimi ve kara Avrupası'nda ortaya çıkan faşizmler vardı. Sonuçta ortaya çıkan uzlaşma, kamu harcamalarına, hiç sahip olmadığı kadar, güven yarattı; bu, uzlaşma boyunca, 1970 ve 1980'lere kadar, sürdü.

Uzlaşma, bütün uzlaşmalar gibi, gönülsüz, tereddüt içeren bir uzlaşmaydı. Uzlaşma, maddi destekleri sürdüğü sürece yaşar. Her uzlaşma gibi bu da yıkılmak zorundaydı. Uzlaşan taraflardan biri, en az gönüllü olanı, burjuvazi, bu uzlaşmayı yıktı. Uzlaşma döneminde kaybedilen, tüm yerler artık geri alınmalıydı. Keynezyen iktisat politikası anlayışının en parlak döneminde her derdin çaresi konumuna gelen kamu harcamaları, özellikle sosyal nitelikleri ağır basanları, kısıtlanmalı, hatta hacimleri, vergi gelirleriyle devlet harcamalarının milli gelire oranları, Anayasal düzenleme konusu olmalıydı.* Devlet küçültülmeliydi. Devletin vaktiyle yapmış olduğu ve hâlâ içinde bulunduğu hatadan dönmesini sağlamaya yönelik düşürlerin, aralarında Hayek, Friedman ve Nozick'in de bulunduğu bu cephenin, yani Yeni Sağ'ın, refah devletine ilişkin eleştirileri kısaca şöyle verilebilir (Pierson, 1997: 47-48):

1. Refah devleti ekonomik değildir: Refah devleti, sermayenin yatırıma yönelmesini, emeğin çalışmasını sağlayan teşvikleri tedrici olarak zayıflatarak, piyasa için zorunlu olan disiplini yok eder.
2. Refah devleti üretken değildir : Refah devleti, üretken olmayan kamu bürokrasisini hızla büyütür; sermaye ve emek şeklinde üretken kaynakları ekonominin özel sektöründen uzaklaştırır. Devletin tekel nitelikli hizmet sunumları, işçileri kamu kesiminde tutmayı sağlar, enflasyonist ücret artışlarını sınırlar.
3. Refah devleti etkin değildir :Genel olarak, devlet sosyal hayatın çeşitli alanlarına müdahalesini genişlettikçe, politika başarısızlıkları da artar.
4. Refah devleti etkili değildir: Refah devleti, muazzam büyüklükte kaynakları harekete geçirmesine rağmen, yoksulluğu yok etmede başarılı olamamıştır.
5. Refah devleti despotiktir: Refah devleti, en iyi olasılıkla, bürokrasinin güç kaybına yol açan elinde, en kötü olasılıkla bireysel yurttaşların, bazı durumlarda da tüm komünitelerin devlet eliyle toplumsal kontrolünde, bir büyümeyi oluşturur. Devlet kontrolü ve manipülasyonun mağdurları, pek çok durumda, refah devletinin kendilerine yardım için kurulmuş olduğu yoksul insanlarla aynı kişilerdir.
6. Refah devleti özgürlüğün bir reddidir: Refah devletinin zorunlu hizmet sunumu, bireysel seçim özgürlüğünün reddi anlamına gelir. Bu hizmetleri sunmak için gerekli ağır ve artan oranlı vergi sistemi, 'el koyma' olarak değerlendirilir.

* Bu konuda bk. Anayasal İktisat Dosyası, **Ekonomide Durum**, Bahar-Yaz, 1997, Kitap 3-4.

Burada yenilenen talep, aslında, eski doğal yasa sistemine yöneliktir. Yok olduğu düşünülen özgürlüğü, geri alma çabasıdır. Yitirilen ‘laissez-faire, laissez-passer, laissez-aller’ anlayışının geri alınması savaşıdır.

Marksizmin (özellikle klasik Marksist konumun) refah devletine bakışı, onun esas olarak sosyal kontrol aracı olarak değerlendirilişi biçimindedir. Refah devleti, kapitalist biçimler altında, emek gücünün üretimini ve yeniden üretimini sağlamakla görevlidir. Refah devletinin işçi sınıfına sağladığı hizmetlerin bu sınıfa yararları genel olarak inkâr edilemez; ama bunlar, geniş ölçüde, sermayenin çıkarlarının sağlanmasının tesadüfi bir yan ürünüdür. Refah devletinin temel amacı ve görevi, sermaye birikiminin uzun-dönem gereklerini yerine getirmektir. Bu anlayışın mantıksal çıkarılması, şüphesiz, bu gereklerin değişmesiyle birlikte amaç ve görevlerin de değişecek olmasıdır (Pierson, 1997: 51-53).

Marksizm içinde, sosyal demokrat anlayışa yakın bir versiyon, revizyonizm, için refah devleti sosyalizme geçişte stratejik bir unsur olarak yorumlanır. Refah devletinin çelişkili niteliğine vurgu yapan, özellikle siyasal sınıf mücadelesini öne çıkaran bu düşünürler (James O’Connor, Ian Gough, Claus Offe) Pierson’a göre neo-Marksist düşüncede rönesansı temsil etmektedirler(Pierson, 1997: 56-68).

Bu yazıda esas olarak kamu harcamalarının birikim ve meşrulaştırmaya ilişkin işlevleri Marksist çerçevede incelenmektedir. Bunun için ilkin birikim süreci incelenmekte, birikim sürecinin önündeki engeller, kapitalizmin krizine yönelik yaklaşımların incelenmesi bunu izlemekte. Devlet harcamalarının birikim sürecindeki ve meşrulaştırmadaki rollerinin incelenmesi üçüncü bölümü oluşturmaktadır. Son bölümde sonuçlandırıcı düşünceler verilmektedir.

I.Sermaye Birikim Süreci

Kapital’in ilk cildinin daha ilk cümlesinde kapitalist toplumun birikim gücünün önemi görülüyor: “kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği ‘muazzam bir meta birikimi’ olarak ortaya çıkar; tek bir meta bu zenginliğin en basit biçimidir” (Marx, 1990: 125). Siyasal İktisadın Eleştirisi, bu nedenle, metanın incelenmesiyle başlar.

Marksist bakış açısına göre, “sermaye birikimi, artık-değerin yeni sabit ve değişir sermayeye dönüşmesi yoluyla kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekli genişleyen ölçekte yeniden üretilmesi olarak anlaşılmalıdır” (Wright, 1979: 113). Tanımı açıklamadan önce kısaca onun oluşturucu iki ögesi -kapitalist toplumsal ilişkiler ve artık-değer- incelenmelidir.

1. Kapitalist toplumsal ilişkiler: Tüm sınıflı toplumlar iki tür insan kategorisi kapsarlar: toplumun devamını sağlayan mal ya da hizmetleri üreten insanlar olarak doğrudan üreticiler ve diğerlerinin üretimiyle geçinen üretici olmayanlar. Sınıflar arasındaki bu ayrıma, doğrudan üreticinin iki tür emeği arasındaki analitik ayrım karşılık gelir: ‘gerekli-emek’ ve ‘artık-emek’. Gerekli-emek, doğrudan üreticilerin geçim araçlarını üretmek için gerçekleştirilen insan aktivitesi şeklindeki harcamayı; artık-emek ise, doğrudan üreticilerin kendilerinin yeniden üretiminin gereksinimlerinin ötesinde, bir artık (fazla) üreten insan aktivitesini ifade eder; bu artık, üretici olmayan sınıflarca ele geçirilir (Wright, 1979: 113-14).

Toplumsal ilişkilerin temelini üretim tarzı oluşturur. Hayat için ihtiyaç duyulan malların içinde üretildiği ve insanlar arasında dağıtıldığı bir organizasyon biçimi olarak düşünülebilir üretim tarzı. Daha spesifik olarak, üretim tarzı, içinde ‘artığın üretildiği ve bir sınıf tarafından diğer sınıftan çıkarıldığı’ bir biçimdir (Smith, 1981: 21-22). “Toplumsal yeniden-üretim sürecinde insan, doğa ve doğanın bir uzantısı olan üretim araçlarıyla çalışırken, ayrıca öteki insanlarla işbölümü ve bölüşüm konularında ilişkiler kurar. İnsan-nesne ilişkilerine üretim güçleri, insan-insan ilişkilerine ise üretim ya da mülkiyet ilişkileri denilir. Bu iki öge birlikte üretim tarzı kavramını yaratır. Üretim tarzı içinde aslen dinamik olan (bağımsız değişken) öge üretim güçleridir. İnsan doğayı değiştirdiği sürece üretim güçlerini de değiştirir, bunların nicel ve nitel düzeyini geliştirir. Bu değişme ve gelişme sürecinde, devinen üretim güçleri kendisi ile uyuşan üretim ilişkilerini yaratır ve bu değişen üretim ilişkileridir ki, üretim tarzlarına değişik mülkiyet ilişkilerinin damgasını vurur: İlkel topluluk, kölelik, Asya üretim tarzı, feodalite, kapitalizm ve sosyalizm... Her toplum değişik üretim tarzlarından geçerek, uzun ve battal ömrü süresince, emeğin üretimin nesnel şartları ile olan ilişkisinde, birlikten kopuşa doğru evrilen, bir tarih süreci çizer. Kopuş, kölelik ve Asya üretim tarzlarında başlamış, böylece... iktisadi sınıflar ortaya çıkmıştır. Bu kopmanın tam olarak gerçekleştiği nihai aşama kapitalist üretim tarzıdır” (Divitçioğlu, 1975: 7).

O halde, bir toplumu anlamak için, o toplumun üretim ilişkilerinin niteliğinin kavranması gerekir. Kapitalist toplumu anlamak için onun ayırıcı niteliği üzerine, onun kapitalistler ile ücretli-emekçiler arasındaki özgün ilişkisine odaklanmak gerekir.

Sermayenin varoluş koşullarının oluşumu için, yalnızca para ve meta dolaşımı yeterli değildir. Bu ancak, üretim ve geçim araçlarının sahibi, piyasada, kendi emek-gücünün satıcısı olarak özgür emekçiyi bulursa gerçekleşir... Ama para sahibinin piyasada bir meta olarak emek-gücünü bulabilmesi için değişik koşulların yerine gelmesi gerekir. Bunlardan biri, emekçinin özgür olmasıdır; emekçinin kendi emek-gücü üzerinde, emek-kapasitesi üzerinde mülkiyet sahibi olmasıdır. Diğer bir

koşul, emekçinin yalnızca kendi canlı bedeninde bulunan gerçek emek-gücünü satmak zorunda kalmasını gerektirir. Üretim araçları üreticilerden ayrılmıştır; ve bu nedenle emekçi, üretimde bulunmasına ve emek-gücünden başka bir şeyi satmasına izin verecek tüm üretim araçlarından ‘özgür’ olmalıdır (Marx, 1990: 270-4). Kapital’de ima edilen bir üçüncü koşul da şudur: Kapitalistler, üretim araçlarını kiraya verme ve emek-gücü satın alma konusunda kayıtsız değildirlere; yani, sermaye, üretim araçlarından ayrılmış olan üreticileri, emek-güçlerini satmaya zorlayarak, üretimin sahipliğini ele geçirmiştir (Lebowitz, 2003: 2).

2. Artık-değer: Kapitalist toplumda, doğrudan üreticilerden artık-emeğin elde edilmesini sağlayan temel toplumsal mekanizma üretim sürecinde artık-değerin yaratılmasıdır. Kapitalizmin Marksist analizinin büyük bir kısmı, artık-değer kavramı etrafında döner; bu nedenle bu kavramı olabildiğince açık hale getirmek gerekir.

Engels’e yazdığı bir mektupta Marx, kitabındaki en önemli iki noktayı şöyle belirliyor: (1) kullanım değeri ve değişim değerinde ifade edilip edilmemesine göre emeğin ikili niteliği... (2) artık-değerin, onun kâr, faiz, toprak rantı vb. gibi belirli biçimlerinden bağımsız olarak incelenmesi (aktaran Fine, 2004). Kapitalizmin çok gelişmiş bir meta üretim sistemi olması nedeniyle, “Marx, Smith’i izleyerek, her metada bulunan kullanım değerini, değişim değerinden ayırır: onların, miktarlaştırılmayan faydasını, miktarlaştırılabilen diğer metalarla değiştirilebilme yeteneğinden ayırır. Her metanın, onsuz satılabilmesi, bu nedenle üretilmesi, mümkün olmayan bir kullanım değeri, ya da insan ihtiyaçlarını giderme yeteneği vardır. Fakat her kullanım değeri bir meta değildir” (Fine ve Filho, 2004: 16).

Tüm metaların paylaştığı ortak bir nitelik, emeğin ürünleri olmaktır. Metalar arasındaki değişimde kurulacak nicelik ilişkisinin temelinde de bu ortak niteliğinin bulunması gerekir. Herhangi bir metanın belli bir miktarı belirli miktarda insan emeği içerir. İki meta mübadele ediliyorsa, değerleri arasında bir eşitlik, denge kurulmuşsa, bu iki meta aynı miktarda emek-zamana malolmuş demektir. Kullanım değeri için harcanan emek ‘somut’ emektir; ama değişim-değeri için üretilen metalarda cisimlenen emek, soyut emektir; ‘değer dokuyan’ ortak nitelikteki insan emeğidir (Marx, 1990: 142). Burada, nitelikli emek ve basit emek ayrımı bir sorun doğurmaz. Nitelikli emek; yoğunlaştırılmış, çoğaltılmış basit (yalın) emek olduğu için, belli miktarda nitelikli emek, daha çok miktarda yalın emek anlamına gelir (Marx, 1990: 135).

Değişim değerinin ölçüsü konusunda toplumsallığın önemli bir belirleyiciliği vardır. ‘Herhangi bir malın değerinin büyüklüğünü belirleyen şey; bu nedenle; yalnızca, toplumsal bakımdan gerekli emek miktarı ya da onun üretimi için gerekli olan toplumsal bakımdan emek-zamandır. ‘Toplumsal bakımdan gerekli emek-

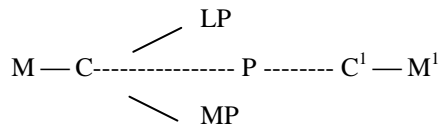
zaman' ise, 'herhangi bir kullanım değerini, belirli bir toplumda üretimin normal koşulları altında ve o toplumda yaygın (geçerli) olan ortalama beceri ve emek yoğunluğu derecesinde üretmek için gerekli emek-zamandır' (Marx, 1990: 129).

Bu formül, bir meta konumuna gelmiş bulunan emek-gücüne de uygulanabilir. "Emek-gücünün değeri; başka malların değerinin belirlenmesi durumunda olduğu gibi, bu spesifik nesnenin üretimi ve sonuç olarak da yeniden-üretimi için gerekli emek-zaman ile belirlenir... Bireyin, varlığını sürdürülebilmesi için belirli miktarda geçim aracına ihtiyacı vardır. Bu nedenle, emek-gücünün üretimi için gerekli emek-zaman, bu geçim araçlarını üretmek için gerekli olan ile aynı büyüklüktedir; başka bir anlatımla, emek-gücünün değeri, emek-gücü sahibinin varlığını sürdürmesi için gerekli geçim araçlarının değeridir (Marx, 1990: 274).

Marx, ayrıca, bu değer belirlenmesinde ahlaki ve tarihsel unsurlar üzerinde durmakta, eğitim masraflarının bu değer içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Marx, ayrıca, aşınma, yıpranma ve ölüm ile piyasadan çekilen emek-gücünün, yeni emek-gücü ile ikame edilmesi gerektiğini belirterek, emek-gücünün üretimi için gerekli geçim araçlarının toplamının, bu ikame sürecinin gerektirdiği geçim araçlarını da içerdiğini vurgulamaktadır (Marx, 1990: 275-6).

Artık, sosyal ürünün kapitalist tarafından işçi sınıfından ele geçirilme mekanizmalarını inceleyebiliriz. "Bir ilk yaklaşım olarak, sosyal ürünün işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki bölüşümü iki toplumsal sürecin sonucu olarak düşünülebilir: emek-gücü ve sermaye arasındaki değişim ilişkisi ve emek ile sermaye arasındaki üretim ilişkisi" (Wright, 1979: 113).

Sermayenin, bir toplam olarak ücretli emeğin istihdamı yoluyla kendini genişletme sürecinde olması halinde, bu genel olarak sermayedir. Bu sermaye en iyi bir şekilde, sanai sermaye devresi (çevri) ile gösterilebilir:

Kapitalist nitelikli meta dolaşım süreci, mal ile başlayıp mal ile bitmez, para ile başlayıp para ile biter. M, kapitalist tarafından konulan parayı (nakdi sermayeyi); C, emek-gücü ve üretim araçları şeklindeki metaları; P, üretim sürecini, C¹ ise üretim işlemi sonucunda oluşan yeni metayı; M¹, üretim işlemi sonucu oluşturulan metaların satışından elde edilen parayı göstermektedir. Beklenen, elde edilen bu paranın, başta konulanı aşmasıdır: M¹ > M ; ve aradaki fark artık-değerdir. "Bu sanai

ve ticari kâr ile diğer kâr biçimlerinin, faiz ve rant dahil, temelidir. Sınai sermaye devresi, sermayenin özünü, ücretli emek ile mal üretimi yoluyla değerlendirilmesini gösterir. Bu devrede, sermaye değişim, üretim ve tamamlanışta tekrar değişim alanları arasında hareket ederken para sermaye, üretken sermaye, meta sermaye şeklinde farklı biçimler alır. Bu hareket değerlendirme süreci için çok önemli olmakla birlikte, kâr yalnızca üretimde gerçekleştirilen artık emekten kaynaklanır. Bununla birlikte, sermayenin ürettiği yegane şey kâr değildir: sermaye devresinin toplumsal sonucu, sermayenin genişleyen yeniden üretimidir, kapitalistler ile ücretli işçiler arasındaki ayrımın yenilenmesidir”(Filho, 2002: 40). Bu anlamda, Marx'ın sözleriyle, 'proletaryanın genişlemesidir'.

Artık-değer üretiminin kaynağını değişim alanında arayamayız. Bu alanda, eşit değerlerin el değiştirdiği düşünülmektedir. Marx, değişim alanında aldatma, hile olmadığı ön kabulünden hareket ediyor. Bu kabulü, her zaman doğru olduğundan değil, fakat eğer değişim, ilkin bu temelde anlaşılmazsa, aynı metanın alım ve satımındaki tarafların kimler olduğuna bağlı olarak fiyatının değiştiği daha karmaşık koşullar içinde hiç anlaşılamayacağı için yapıyor (Fine, 1980: 17).

Ortaya çıkan artık-değer aslında üretilen ürünün değeri ile ürünün oluşumunda tüketilen öğelerin değeri, başka bir ifadeyle üretim araçlarının ve emek-gücünün toplam değeri arasındaki farktır (Marx, 1990: 317). Sonucu toplam değerlerin bir kısmını oluşturan üretim araçlarının değeri, ürüne, ancak kendi bağımsız kullanım değerleriyle birlikte değişim değerlerini de kaybetmesiyle aktarılır. Onlar, ürüne, üretim araçları olarak yitirdikleri kadar değeri verirler... O halde bu üretim araçları ürünün değerini emek sürecinde kullanım değerindeki aşınma yıpranma dolayısıyla kaybettikleri değerden daha fazlasını asla aktarmazlar (Marx, 1990: 317).

O halde, artık-değer kaynağı olarak emek-gücüne yönelmek gerekiyor. Bunun için emek-gücünün kullanım ve değişim değerlerine geri dönebiliriz. İşgünü emek-zaman olarak emekçinin yeniden üretilmesi için kullanılacak olan emek-zamandan, emek-gücünün değişim değerinden daha büyükse; başka bir anlatımla, emek-gücünün kullanım-değeri, değişim-değerinden büyükse, aradaki fark artık-değeri oluşturacaktır.

İşçinin günlük tüketim paketi (ücret malları sepeti)ni oluşturan mallar seti belirli bir zamanda veri alındığında, emeğin genel verimliliği, saat başına üretimi, biliniyorsa, o zaman bu ihtiyaçları üretmek için gerekli emek saatleri hesaplanabilir (Lebowitz, 2003: 7-10):

$$w = \frac{U}{q}$$

(w, gerekli emeği; U, işçinin tüketim paketini; q, emeğin verimliliğini göstermektedir)

Artık-emek (fazla zaman, ödenmemiş emek) için de şu formül oluşturulabilir:

$$s = d - w$$

Burada s, artık-emek saatlerini; d, işgünü (uzunluk ve yoğunluk açısından) göstermektedir.

Eğer emekçi kapitaliste, veri zorunlu standarttan kendini yeniden-üretmek için daha fazla emek sağlıyorsa, o zaman 'ödenmemiş' emek gerçekleştiriyor demektir. Kapitalistin emekçiyi bu artık-emeği gerçekleştirmeye zorlayabileceğini biliyoruz: Emekçinin emek-gücünü satma dışında bir alternatifi yoktur; kapitalist de emek-gücünü, bir artık-değer kaynağı olması koşuluyla satın alır. Bu olanak değişim alanında başlar, üretim alanında yaratılır ve tekrar değişim alanında realize edilir. Artık-değer işgününi genişleterek ve yoğunlaştırarak artırılacağı gibi, verimlilik düzeyi yükseltilerek de artırılabilir... Artık-değer, o halde, üretim sürecinde yaratılır, üretilir; ama artık-değerin üretilmesi yeterli değildir, ikinci adımın atılması; 'artık-değer yüklü' metaların satılması gerekir (Lebowitz, 2003: 7-10).

Birikim süreci oldukça problemlili bir süreçtir. Bu konu, izleyen kısımda, birikim sürecinin önündeki engeller ve çelişkiler olarak incelenecektir; o kısma geçmeden önce, Marx'ın iktisadi analiz terminolojisini tanıtmak gerekiyor.

Kapitalist koşullar altında üretilen bir metanın değeri, anlaşılmalı olacağı üzere, üç bileşenden oluşur: Sadece kullanılan materyal ve makinelerin değerini ifade eden ilk kısım, üretim sürecinde değer büyüklüğünde bir değişiklik yapmaz ve bu nedenle 'sabit sermaye' olarak adlandırılır, c harfiyle gösterilir. İkinci kısım, emek-gücünün değerini ödeyen fondur. Reel ücretle aynı anlamda kullanılır, ücret malları toparı ile uyur. Bu kısım değerde bir değişme yaratır; öyle ki, hem kendi değerinin eşitini yeniden üretir, ayrıca, kendisi değişebilen, koşullara bağlı olarak büyüklüğü değişim geçiren bir fazla, bir artık-değer üretir. Bu nedenle bu ikinci kısma 'değişken sermaye' denir ve v harfiyle gösterilir. Üçüncü kısım, s harfiyle gösterilen artık-değerin kendisidir. Bir metanın değeri, bu notasyonla aşağıdaki formül ile gösterilebilir:

$$c + v + s = \text{toplam değer}$$

Bu formülün uygulanabilirliği tek bir metanın değerinin analiziyle sınırlı değildir; bir firmanın, endüstrinin ve tüm ekonominin, diyelim bir yıllık süre içindeki üretimlerini kapsayacak şekilde genişletilebilir (Sweezy, 1968: 62-63).

Marx'ın iktisat teorisinin analitik belkemiğini oluşturan değer formülü (c+v+s)'nden türetilen ve tanımlanması ve açıklığa kavuşturulması gereken belirli oranlar var. "Bu oranların ilkinde artık-değer oranı denir ve artık-değerin değişken sermayeye oranı olarak tanımlanır: s/v. Artık-değer oranı, Marx'ın sömürü oranının, yani, artık-emeğin gerekli-emeğe oranının, kapitalist biçimidir... Bu iki oran, sömürü oranı ve artık-değer oranı çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılabilir; ama unutmamak gerekir ki, ilki sömürünün bulunduğu tüm toplumlara uygulanabilen daha genel bir kavramken, ikincisi yalnızca kapitalizme uygulanır... Artık-değer oranının büyüklüğü üç faktörce doğrudan belirlenir: işgünün uzunluğu, reel ücretlere giren malların miktarı ve emeğin üretkenliği. İlki, gerekli-emek ile artık-emek arasında bölünecek toplam zaman oluşturur; ikinci ve üçüncü birlikte bu zamanın ne kadarının gerekli-emek olarak ayrılacağını belirler... Artık-değer oranı işgününü genişleterek, reel ücretleri düşürerek, emeğin üretkenliğini artırarak ve bu üçünün bazı kombinasyonlarıyla artırılabilir. İşgününün uzunluğunun artırılmasıyla gerçekleştirilene Marx mutlak artık-değer, reel ücretin düşürülmesi ve gerekli-emekte bir azalmaya yol açan üretkenlikteki bir artışla gerçekleşene nisbi artık-değer üretimi demektir" (Sweezy, 1968: 64-65).

Sencer Dıvıçoğlu'nun, her derdin başı dediği sermayenin organik bileşimi, c/v ya da c/c+v olarak gösterilir. Değer cinsinden sabit sermayenin değişir sermayeye oranı, sermayenin organik bileşimini verir. Sermayenin organik bileşimini belirleyen faktörler arasında reel ücret haddi, emeğin verimliliği, mevcut teknik düzey (emeğin verimliliğiyle yakından ilişkili olarak) ve geğmişte sermaye birikiminin genişliği bulunmaktadır.

Artık-değerin, toplam sermayeye oranı, s/c+v, kapitalist için çok önemli olan kâr oranını vermektedir.

II. Birikim Sürecinde Engeller ve Çelişkiler:

Krizle Yönelik Yaklaşımlar

Kapitalist bir ekonominin birikim sürecinde ortaya çıkan engeller ve çelişkiler çerçevesinde Wright'ın ortaya koyduğu önemli tez, kendisince, şöyle özetlenmektedir:

1. Birikim süreci, kapitalist gelişmenin farklı aşamalarında egemen olan farklı kısıtlama ve engellerle karşı karşıya gelir. Bu engeller, birikim sürecini engelleyen dışsal faktörler değil, fakat birikim sürecinin kendisince yaratılan faktörlerdir.
2. Kapitalist üretimin sürmesi için bu engellerin aşılması gerekir. Temel bir anlamda kapitalistler, birikimin önündeki engelleri edilgen bir biçimde kabul etme tercihine sahip değildirlirler. Kapitalistler, bireyler olarak, rekabetçi bir dünyada ayakta kalabilmek için bu engellerin üstesinden gelmek zorundadırlar; bir sınıf olarak kapitalistler, sınıf mücadelesini denetim altında tutmak amacıyla, birikimin önündeki engelleri kaldırmak için çaba göstermek zorundadırlar.
3. Kapitalist gelişmenin belirli aşamasında hakim olan engellere getirilen sistemli çözümler, izleyen aşamada birikim sürecini kısıtlayan yeni engeller yaratır. Birikime engeller, işte bu anlamda, birikime yalnızca engeller olarak değil, birikimde çelişkiler olarak alınabilir. Bunlar çelişkilerdir, çünkü belirli bir engel için 'çözümler'in kendileri, birikime engeller haline gelirler.
4. Sürmekte olan (1970'ler) dünya ölçeğindeki kapitalist iktisadi kriz, Keynezyen çözümlerle nitelenen bir birikim kısıtlama modelinden, kısmen daha önceki krizdeki gerçek Keynezyen stratejilerin neden olduğu ve artık Keynezyen çözümlere duyarlı olmayan, ortaya çıkan yeni sınırlamalar setine bir geçişin parçası olarak kavranabilir (Wright, 1979: 112).

Marx'a göre, sermaye birikiminin kısıtları, birikim sürecine içseldir. Bu nedenle, kapitalist üretimin gerçek engelini, sermayenin kendisi olduğunu belirtmiştir. Sermaye birikimi, üretim sürecinin artan mekanizasyonu ile ilerler. Bu, emeğin verimliliğinin artması demektir. Aynı miktar emek artık daha fazla materyal işler ve daha fazla ürün üretir. Kullanılan materyal kitlesi, çalıştırılan emek kitlesinden daha hızlı artar. Bu, materyal kitlesinin emek kitlesine oranı olarak tanımlanan sermayenin teknik bileşiminin artması demektir. Sermayenin organik bileşimini, teknik bileşim belirliyorsa, o zaman, sermayenin organik bileşiminin arttığı sonucuna varabiliriz. Ayrıca, artık-değer oranının sabit kaldığı kabul edilirse, kâr oranının düşeceği ya da düşmeye meyledeceği gösterilebilir. Marx, bu oranın yalnızca düşme eğiliminden söz ediyor; çünkü bu eğilimi fiili bir durum olmaktan çıkarabilecek, karşıt yönde etki yapan faktörler de vardır: Emeğin daha yoğun sömürülmesi, ücretlerin değerlerinin altına düşürülmesi, sabit sermaye öğelerinin ucuzlaması, nisbi nüfus fazlası, dış ticaret, hisse senetli sermayenin artışı (Fine vd., 1993: 61-72; Marx, 1991: 339-348).

Kapitalist üretimin, kapitalistin, amacını artık-değer yaratmak ve onun bir kısmını yeni sermayeye dönüştürmek olarak gören Marx için sermayenin aşırı bir üretimi ve böylece, eşanlı, olarak sermayenin aşırı birikimi kaçınılmazdır. Kâr oranının düşme eğilimi de bu sürecin doğal bir sonucudur. “Bu nedenle, esas olarak, kâr oranı düşüşünün krize neden olacağı ve dolayısıyla birikimin ‘gereksinimlerin doyurulduğu noktada değil, fakat kârın üretimi ve gerçekleştirilmesince belirlenen noktada’ duracağı söylenebilir. Bu tez, kapitalizmin kriz yüklü gelişiminin izleyebileceği iki farklı biçim ima eder. Birinci biçimde krizin doğrudan kaynağı, birikimde doğrudan zorluklara yol açan artık-değer oranındaki bir düşüştür, ikinci biçimde ise, kriz piyasa sorunlarından, yani ‘realizasyon (gerçekleştirme) sorunlarından’ kaynaklanır” (Fine vd., 1993: 76-77).

Kriz üzerine çağdaş tartışma, birikim sürecinin olası engelleri üzerine odaklanmaktadır. Bu engeller dört ana noktada toplanmaktadır. Mattick, Yaffe, Cogoy ve Mage gibi bir grup yazar sermayenin organik bileşiminin yükselmesi üzerinde durmaktadır. Sweezy, Gillman gibi iktisatçıların öne çıkardığı noktalar ise artık-değerin realizasyonu ve özellikle, kapitalist toplumda eksik-tüketim problemleridir. Glyn ve Sutcliffe ikilisinin vurgu yaptığı nokta, ücretlerdeki yükselmelerden kaynaklanan düşük ya da düşmekte olan sömürü oranıdır. O’Connor, Offe gibi düşünürlerle; sermayenin organik bileşiminin yükselmesini öne çıkarmış olan Cogoy ve Yaffe birikimde devletin çelişkili rolü üzerinde önemle durmaktadır (Wright, 1979: 124).

1. Sermayenin Organik Bileşimi ve Kâr Oranının Düşüşü

Daha önce verilmiş olan kâr oranını; artık-değer oranı ile sermayenin organik bileşimini içeren bir oran haline dönüştürmek mümkündür. Kâr oranını (r) harfiyle göstererek şunlar yazılabilir:

$$r = \frac{s}{c+v} = \frac{s/v}{1 + \frac{c}{v}} = \frac{\text{artık-değer oranı (sömürü oranı)}}{1 + \text{sermayenin organik bileşimi}}$$

Marksist siyasal iktisadın temel ön kabulü şudur: yalnızca canlı emek artık-değer ve böylece kâr üretebilir. Ama kâr oranı sadece değişken sermayeye (emek maliyetlerine) değil, tüm sermaye maliyetlerine, yani değişken sermaye ile sabit sermayeye dayanır. Eğer kapitalist üretimde kullanılan ölü emek değeri (sabit sermaye), canlı emekten (değişken sermaye) daha hızlı artacak olursa, tüm diğer koşullar aynı iken, kâr oranının düşmesine yönelik bir eğilim mevcut olacaktır. Bu

sonuç, geniş anlamda teknoloji ile kâr oranı arasındaki ilişkinin incelenmesine uygun bir temel oluşturur... İncelenen tez içinde altı önerme vardır (Wright, 1979: 127-30):

1. Sermaye birikim sürecinde, sermayenin organik bileşimini yükseltme eğiliminde olan güçler vardır.
2. Eğer sömürü oranı, ya da başka bir karşı koyucu güç araya girmezse, sermayenin organik bileşimi yükselirken, kâr oranının düşmesine yönelik bir eğilim vardır.
3. Uzun dönemde, sömürü oranındaki artışlar, sermayenin organik bileşimindeki artışları tamamen karşılayamaz; ve bu nedenle kâr oranında açıkça bir düşme eğilimi olacaktır.
4. Kâr oranındaki düşme yeterince ciddi olduğunda ve mevcut sömürü oranı ile giderilemediğinde iktisadi kriz gerçekleşir: firmalar iflasa giderken, en az kârlı sermayeler kaybolur; ve kapitalistler gittikçe yatırımları kısıtlarlar, çünkü kârlı pazarlar yoktur. Temel olarak sermaye birikim haddinden kaynaklanan toplam talep bu nedenle azalır ve kriz, malların aşırı üretiminin bir krizi görüntüsü halini alır. Eksik tüketimi esas alan yazarlar, krizin artık-değerin aşırı üretimi nedeniyle ortaya çıkan metallerin aşırı üretiminin bir sonucu olduğunu ileri sürerlerken, kâr oranlarının düşme eğilimi teorisi, bunun tam tersini ileri sürer. Örneğin, Mattick (1980: 79) şunları belirtmektedir: “Mal piyasasındaki fiili mal bolluğu (glut), emek üretkenliği sermaye birikiminin kâr gereksinimlerini doyurmaya yetecek büyüklükte olmadığı için, ortaya çıkar. (Artık-değer) yeterince üretilmediği için, sermaye üretilmiş bulunanın tam realizasyonuna (gerçekleştirilmesine) izin verecek oranda genişleyemez. Üretim sürecindeki göreceli artık-değer kıtlığı dolaşımdaki metallerin mutlak bir bolluğu olarak görünür.”
5. Bununla birlikte, bu kriz koşulları, daha sonraki kârlı birikim için uygun koşulları tekrar oluşturma işlevini yerine getirir. Birikim için uygun koşulları, şu birkaç mekanizma yerine getirir: a) Verimsiz sermaye piyasadan elenir, böylece, kalan sermayeyi daha yüksek bir düzeyde verimliliğe kavuşturur; b) Buna ek olarak, tekil sermayeler iflasa gittiklerinde, mevcut sabit sermayelerini gerçek değişim değerlerinin altında satmaya zorlanırlar. Sermayenin değerinin düşmesi (devaluation) toplam olarak sermayenin organik bileşiminin, c/v 'nin payının azalması anlamına gelir, böylece kâr oranı yükselir; c) son olarak, emekçiler işten çıkartılır, yedek işsiz ordusu genişler, ücretler değerlerinin altına

düşürülür, böylece sömürü oranı yükselir. Bu süreçler, kabul edilebilir bir kâr oranını tekrar oluşturacak ölçüde ilerlediğinde birikim tekrar başlar ve kriz sona erer.

6. Kapitalist toplumun kriz eğilimi periyodik iş çevrimleri biçimini alırken, çevrimlerin giderek şiddetlenmek üzere katmerleşmesi eğilimi de ortaya çıkar. Her bir ardıl kriz daha yüksek bir sermaye birikim düzeyinde ve böylece daha yüksek bir sermayenin organik bileşim düzeyinde gerçekleşir. Birikimin kârlılığını tekrar oluşturma işi giderek zorlaşır.

2. Eksik Tüketim Teorileri ve İktisadi Kriz

Eksik-tüketim ile iktisadi krizleri ilişkilendiren yaklaşımın dört temel önermesi vardır (Wright, 1979: 140):

- 1) Kapitalist toplumda artık-değerin mutlak düzeyinin yükselmesine doğru genel bir eğilim vardır. Ayrıca, verimliliğin artmasıyla birlikte, artık-değer oranının artması eğilimi de vardır.
- 2) Artık-değerin üretim koşulları ile artık-değerin realizasyonu arasında kapitalist topluma içkin bir çatışma vardır. Realizasyonun bir sorun olmaması için toplam talebin büyümesi, artık-değerin büyümesiyle aynı oranda olmak zorundadır. Bu, kapitalist toplumda daima şüphelidir; çünkü bireysel olarak kapitalistler ücretleri daima minimize etmeye çalışırlar ve böylece işçilerin oluşturduğu efektif talep bölümünün büyümesini kısıtlarlar. Bunun sonucu şudur: talebin büyümesi artık-değerin büyümesinin, eğer yeni talep kaynakları yaratılmazsa, gerisinde kalacaktır (Bu yeni talep kaynakları arasında şunlar olabilir: devlet harcamalarında artışlar, yabancı pazarların artması, tüketici kredilerinin artması ve sermaye birikim oranının bizzat kendisinde artışlar). Yeni talep kaynakları bulunamazsa, artık-değer kısmen gerçekleştirilmeyecektir.
- 3) Kapitalistlerin üretilen artık-değerin tam değerini gerçekleştirilememeleri, onların fiili kâr oranında bir düşme yaratacaktır. Bu, yatırımlarda bir azalmaya, iflaslara, işsizliğe, vs. yol açacaktır. Bu kriz koşulları, bir miktar dışsal yeni talep kaynağı-devlet gibi – devreye girip de artık-değerin realizasyon koşulları yeniden tesis edildiğinde, ortadan kaldırılır.
- 4) Eksik tüketim eğilimleri kapitalist gelişmenin bütün aşamalarında mevcut olmakla birlikte, kapitalizmin tekelci aşamasında özellikle şiddetlenir ve ciddi bir kriz kaynağı haline gelir. Tekelci güç, artık-değerin

yükselmesine yönelik eğilimi büyütür ve böylece eksik tüketim eğilimi gerçekleşir.

Bu önermelerin birincisi üzerinde fazla bir anlaşmazlık yoktur. Bazı istisnalar dışında, artan verimlilikle birlikte, ücret mallarının değeri düşme eğilimine girer ve böylece, işçilerin hayat standartları reel olarak artabilirse de, emek-gücünün değeri de düşme eğiliminde olur. Bu, artık-değer oranında ve sermayenin genişleyen yeniden üretimiyle birlikte, artık-değer kitlesinde bir artışla sonuçlanır. İkinci önerme üzerinde böyle bir anlaşma yoktur. Kâr oranlarının azalması görüşünü savunan yazarlar, artık-değerin realizasyonu problemlerinin, kâr oranlarındaki düşmenin bir nedeni olmaktan çok sonucu olduğunda ısrarlıdır. (Wright, 1979: 141). Bunu dayandırdıkları görüş, tüm toplam talebi birikimden türetmeleridir. Wright'ın da işaret ettiği gibi bu, toplam talebi ancak kısmen açıklar. Özellikle tekeli koşullarda toplam talebin önemli bir kısmı, doğrudan birikimden değil, fakat birikim dışı kaynaklardan gelir (kapitalistlerin kişisel harcamaları, devlet harcamalarının büyük bir kısmı, vb. gibi). Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi anlayışına sahip kuramcılar, bu durumun temel bir değişiklik yaratmayacağını düşünürler. Onlara göre, sermayenin organik bileşiminin yükselmesi, yetersiz artık-değer problemi yarattığı için, üretken olmayan harcamalar, temel nedeni üretim sürecinde yatan problemi sadece şiddetlendirirler. Ama Wright'a göre eğer sermayenin organik bileşiminin yükselmesi varsayımı atılırsa, durum oldukça değişecektir.

Wright eksik tüketim sorununu tahlil etmek için potansiyel kârlar ile fiili kârlar arasında bir ayrıma gitmektedir. Potansiyel kârlar realizasyon sorunlarının bulunmaması durumunda gerçekleşecek kârlardır. Fiili kârlar potansiyel kârlardan ya küçük ya da onlara eşit olacaktır. Eksik tüketim tezi, o halde realize olmayan bir artık kısmının kalmasına ve böylece fiili kârların potansiyel kârların altında bulunmasına yönelik eğilimlerin varlığının analizidir. Sermayenin organik bileşiminin az çok sabit olduğu, sömürü oranının arttığı bir durumda, değer cinsinden potansiyel kâr oranında zorunlu bir artış olacaktır. Bu artan artışın (fazlanın) realize edilebilmesinin denge koşullarının aranması, toplam arz ve toplam talebin ortaya konmasını gerektirir (Wright, 1979: 142).

$$\text{Arz} = c+v+s$$

$$\text{(Mallara yönelik) toplam talep} = c+v+\Delta c+\Delta v+U = c+v+I+U$$

Δc ve Δv ek sabit sermaye ve ek değişken sermayeye yönelik talebi, ya da yeni yatırımı (I), (yani birikimden doğan talebi); U ise üretken olmayan harcama talebini göstermektedir.

Bu durumda denge koşulu şu olur:

$$c+v+s = c+v+\Delta c+\Delta v+U$$

Ya da basitçe

$$s = \Delta c+\Delta v+U = I +U$$

Eşitliğin her iki tarafı, toplam sermayeye, $c+v$, bölünürse

$$\frac{s}{c+v} = \frac{I}{c+v} + \frac{U}{c+v} \quad \text{elde edilir.}$$

Eşitliğin sol yanı potansiyel kâr oranı, r ; $I/c+v$, yatırım oranı, I' (ya da birikim oranı) ve $U/c+v$ kaynakların üretken-olmayan bir biçimde kullanım oranı, U' kabul edilebilir.

Eşitliğin iki tarafının t 'ye göre türevini alırsak:

$$\frac{dr}{dt} = \frac{dI'}{dt} + \frac{dU'}{dt} \quad \text{elde edilir.}$$

Bu farklı terimlerin nisbi büyüklükleri hakkında Wright şöyle düşünmekte: Sermayenin organik bileşiminin kararlı, artık-değerin artmakta olduğu varsayımları altında, dr/dt pozitif olmalıdır. Diğer iki terimin arasındaki ilişki konusunda, şimdiye kadar yapılan varsayımlara dayanarak, genel bir şey söylenemez. Ama birikim oranının sabit bir oranda gerçekleştiği varsayılırsa dI'/dt sıfıra eşit olmalıdır. Bu varsayım altında, denge için gereken şey, üretken-olmayan harcama oranının potansiyel kâr oranı ile aynı oranda büyümesidir.

Birikimin sürekli artan bir oranda değil, sabit bir oranda gerçekleştiği varsayımı bir ölçüde sorgulanabilir görünebilir. Bu varsayım, şüphesiz, bir ölçüde gevşetilebilir ve denge koşulunu karşılamak için yani, üretilen tüm artık-değerin gerçekleştirilebilmesi için üretken-olmayan harcama oranının artması gene de gerekli olabilir.

Burada önemli nokta şudur: birikim oranının tam olarak kâr oranındaki artışlar kadar arttığı varsayılmadıkça, denge koşullarının karşılanması için, üretken-olmayan harcamalarda bir büyüme gerçekleşmelidir (Wright, 1979: 142-144).

O halde kapitalist toplumda eksik tüketim eğilimi, potansiyel kâr oranı ile birikim oranı arasındaki açığı kapamaya yetecek ölçüde üretken-olmayan talebin ortaya çıkmasını sağlayacak otomatik bir mekanizmanın olmamasıyla ilgilidir.

Üretken-olmayan tüketim, doğrudan birikimden türeyen talep gibi, iktisadi büyümeyle birlikte otomatik olarak büyümüyor. Bu nedenle, dengenin sağlanması, bilinçli planlama ve müdahale gerektirir.

3. Kâr Sıkışması Teorileri

Bu yaklaşımlarda da kâr oranları düşer; ama bu düşmenin nedeni, ücretlerdeki artıştır; ücretlerdeki artışın nedeni ise, sınıf mücadelesinde işçi sınıfının nisbi gücünün artmasıdır. Bu güç dengesi, herhangi bir genel temelde açıklanmaz, fakat yalnızca belirli bir konjonktürün sonucu olarak değerlendirilir. Krizin sınıf mücadelesiyle ilişkisi kısmi bir özelliktir; bu değişim alanında, bölüşüm üzerine gerçekleştirilen bir mücadeledir. Bölüşüm üzerine yürütülen sınıf mücadelesi, bu anlayışta, kapitalizmin egemen çelişkisidir. Andrew Glyn ve Bob Sutcliffe'in analizinin oyuncularını bir ülke içindeki emek ve sermaye ile sınırlı değildir; uluslararası rekabetin dünya ölçeğinde yoğunlaşması, 'kâr sıkışması'nın bir açıklaması olarak analize dahil edilmiştir (Fine ve Harris, 1979: 76-77; Glyn, 1972: 93).

İşçi sınıfının gücünün artışıyla birlikte özellikle 1960'ların ortalarından itibaren ücretlerin milli gelir içindeki payının yükselmesi, ücret artışlarını, yoğun dış rekabet nedeniyle, kapitalistlerin fiyatlara yansıtamamaları kârların sıkışmasının ve İngiltere ekonomisinin durgunlaşmasının nedeni olmuştur (Wright, 1979: 149 ve Aaronovich, 1981: 294).

"Kâr sıkışması" tezi, kârları realize edilen artık-değer olarak görmeyip, ücretlerden çıkartılan bir değer olarak ele almakla ve ücretlerle kârlar arasındaki dengenin de, bu nedenle, üretimde belirlenen dinamiklerle değil, dolaşım düzeyinde yürütülen mücadelelerle belirlenen bir denge olarak görülmesi nedeniyle eleştirilmiştir (Fine ve Harris, 1976: 98; Yaffe, 1973: 47-50).

Wright, kâr oranının belirlenmesinde rolü olan somut süreçleri hatırlatarak, eksik-tüketim yaklaşımına yönelik eleştirileri, kısmen, karşılamaya çalışmıştır (Wright, 1979: 150-54).

Ona göre, kâr sıkışması teorileri, üretim düzeyindeki sınıf mücadelesinin rolünü önemsememesi nedeniyle, eleştiriyi hak etse de, bu yaklaşımın da içinde görüldüğü neo-Ricardoculuğun suçlanması uygun değildir. Ücretler üzerine yapılan sınıf mücadelesinin rolünü ve önemini Marx da kabul etmişti.

Wright'a göre, kâr oranlarının belirlenmesinde rolü olan süreçler şunlardır:

1. Çalışan sınıfın hayat standardı (reel ücretler) üzerine yürütülen sınıf mücadelesi;

2. Ücret malları sektöründe emeğin verimliliği ki bu, işçilerin hayat standardında somutlaşan değeri belirler;
3. İş gününün uzunluğu ve emeğin yoğunluğu üzerine yürütülen sınıf mücadelesi ki bu, işçiler tarafından belirli bir günde ne kadar değer üretileceğini belirler;
4. Sermayenin organik bileşimi.

Bu faktörlerin ilk ikisi emek-gücünün değerini belirler. Üçüncü faktörle birleştiklerinde, artık-değer oranını (s/v), dördüncü faktörler birleştiklerinde, dördü birlikte, değer cinsinden kâr oranını ($s/c+v$) belirlerler.

Wright, kâr sıkışması yaklaşımını savunanların bu unsurlardan ilki üzerinde aşırı odaklanmadan ötürü ve ücret mücadelesini birikimin diğer veçheleriyle bağlantılandıramadıkları için eleştirilebileceğini belirtiyor. Ama ücret üzerine mücadeleyi kâr oranının tek belirleyicisi olarak gördükleri yolundaki eleştiri geçerli değildir.

III. Devlet Harcamaları: Birikim ve Meşrulaştırma

1970'lerin devlet tartışması, devletin özerkliğine ilişkin iki uç yaklaşımın yetersizlikleri üzerine gelişti. Bunlardan biri, devleti sermayenin çıkarlarıyla özdeş tutan, tekelci güç ile devletin iç içe geçip kaynaştığını ileri süren devletin özerkliğini hafife alan tekelci devlet kapitalizmi anlayışıdır. Diğer ucu ise sosyal demokrasi oluşturmaktaydı. Bu anlayışta devlet ekonomiden ayrı tutulmuş, devletin siyasal bir kurum olarak özerkliği vurgulanmıştır. Bu yaklaşımlar, 1960'ların siyasal gelişmeleri (sosyal demokrat hükümetlerin işbaşına gelmesi gibi) ve iktisadi sorunları (yoksulluk, barınma, olumsuz sağlık koşulları vs.) nedeniyle zayıfladı. Devlet, kapitalist sınıfın basit bir aracına indirgenemezdi; ayrıca sınıf mücadelesinde tarafsız bir rol üstlendiği de söylenemezdi. Devletin gücünün niteliğini ve sınırlarını daha doyurucu bir biçimde açıklamaya ihtiyaç vardı. Ortaya çıkan yaklaşımların esin kaynağı Marksizm idi. Ama Marksist tekelci devlet kapitalizmini, 'siyasal'ın özgüllüğünü ve sosyal demokrasinin devletin özerkliğine ilişkin vurgusunu benimsemediği için, reddediyordu. Sosyal demokrat anlayışın devletin tarafsızlığına ilişkin tutumunu da, bir yanılısıma olarak değerlendirip, karşı çıkıyordu (Clarke, 2004: 10-12).

3.1. Neo-Ricardocu Yaklaşım: Sunuş, Eleştiri, Değerlendirme

Bu yaklaşımın dayanaklarını Offe'de bulabiliriz. Offe devleti, sosyolojik bir bakış açısıyla, bir bütün olarak toplumun bütünleşmesi ve yeniden üretimi uğruna,

bireysel ve toplumsal istemleri ikinci plana iten bir sistem olarak görmektedir. Devlet özerktir; ama tarafsız değildir (Clarke, 2004: 14). Offe'ye göre devlet, bir kapitalist devlettir, yalnızca kapitalist toplumda bir devlet değildir. Çünkü devlet içinde, onun sınıf karakterini garanti eden mekanizmalar vardır. Onun kilit kavramı "seçici mekanizmalar"dır. "Offe bu kavramı aslında kapitalist devletin içsel yapısını anlamak için kullanmaktadır. Seçici mekanizmaların kimileri anti-kapitalist çıkarları sistematik olarak dışta bırakan kurumsal mekanizmalardır; bunlar yapı, ideoloji, süreç ve baskıdan oluşan ve 'hijerarşik' bir süzgeç olarak işleyen, dört düzeyli mekanizmalardır (olumsuz seçme). Yapısal seçici mekanizmalar, siyasal kurumlarca belirlenen muhtemel devlet faaliyetlerinin geniş sınırlarını ifade eder. Özel mülkiyetin anayasal güvenceleri ve benzerleri anti-kapitalist politikaların devlet faaliyetleri gündemine girmesini engeller. Siyasal kurumlar yapısınca engellenmemiş politikalar ideolojik mekanizmalarca; bu mekanizmalarla engellenmemiş olanlar karar-alma kurallarınca (süreç); kalanlar olduğunda bunlar baskı yapıcı devlet aygıtları ile zor kullanmak suretiyle dışta bırakılırlar. Olumlu seçme, kalan alternatifler içinden, belirli kapitalist grupların sınırlı çıkarlarına hizmet edenlerin değil, bir bütün olarak sermayenin lehine olan politikaların seçilmesidir. Offe burada iki tür olumlu faaliyet belirlemektedir: Tahsis edici politikalar, üretici politikalar. Birincisinde, devlet daha önce üretilmiş bulunan kaynakların tahsisinde koordine edici ve düzenleyici rol oynarken, ikincisinde birikim süreci için gerekli mal ve hizmetlerin üretiminde bizzat görev alır. Offe'nin üçüncü seçici mekanizması olan gizleyici seçmede devletin sınıflara karşı tarafsız görüntülerini sürdürmek zorunda olması vurgulanır" (Gold vd., 1975: 37-41).

Bu mekanizmaların devletin belirleyeceği amaçları ve seçeceği araçları kısıtlayarak kamu harcamalarının düzey ve bileşimi üzerinde etkili olmaması mümkün değildir. Offe'ye göre devlet, sermaye birikiminin koşullarını güvence altında tutmak zorundadır (birikim işlevi). Ayrıca devlet kendini herhangi bir grupla özdeşleştirerek meşruiyetini tehlikeye sokmamalıdır (Clarke, 2004: 14).

Offe'nin devlet harcamalarının birikim ve meşruiyet işlevleri arasında yaptığı ayrımı James O'Connor 'devletin mali krizi' ne uygulamıştır.

3.1.1. 'Devletin Mali Krizi'nde Devlet Harcamaları

Kapitalist devletin, O'Connor'a göre, çoğu kez birbiriyle çatışan iki temel işlevi -birikim ve meşrulaştırma- yerine getirmeye çalışması gerekir. "Bu demektir ki, devlet kârlı sermaye birikimini mümkün kılacak koşulları sürdürmek ya da yaratmaya çalışmak zorundadır. Bunun yanında devlet, sosyal uyum ve barış için gerekli koşulları da sürdürmeye ya da yaratmaya çalışmalıdır. Baskı yapıcı güçlerini,

bir sınıfın sermaye birikimi yapması lehine, diğer sınıfların aleyhine olarak açıkça kullanan bir devlet meşruluğunu yitirir ve böylece kendine yönelik sadakat ve desteğin temelini zayıflatır. Fakat sermaye birikimi sürecine yardımcı olma zorunluluğunu ihmal eden bir devlet de kendi gücünün kaynağını, ekonominin fazla üretme kapasitesini ve bu fazladan (ve diğer sermaye biçimlerinden) elde edilen vergileri azaltma tehlikesi yaratır (O'Connor, 1973: 6).

“Devlet harcamalarının kapitalist devletin iki temel işlevine karşılık gelen iki yönlü niteliği vardır: sosyal sermaye (social capital) ve sosyal masraflar (social expenses). Sosyal sermaye kârlı özel birikim için gerekli olan harcamalardır; sosyal sermaye dolaylı olarak verimlidir (Marksist terimlerle, sosyal sermaye artık-değeri dolaylı olarak genişletir). İki tür sosyal sermaye vardır: sosyal yatırım ve sosyal tüketim (Marksist terimlerle, sosyal sabit sermaye ve sosyal değişken sermaye). Sosyal yatırım , mevcut emek gücü miktarının verimliliğini artıran proje ve hizmetlerdir; diğer koşullar değişmeksizin kalırken, kâr oranını artırır. Devletin finanse ettiği sınai gelişim bölgeleri bunun iyi bir örneğidir”(O'Connor, 1973: 6-7). Sosyal yatırım, fiziki ve beşeri sermaye olarak sınıflandırılabilir. Fiziki sermaye, fiziki ekonomik altyapıyı içerir. Beşeri sermaye eğitim, yönetim ve diğer alanlarda, eğitim sisteminin her düzeyinde hizmetler, ve eğitim sisteminin hem içinde hem dışında bilimsel ve Araştırma-Geliştirme hizmetlerini içerir (O'Connor, 1973: 101). Sosyal Tüketim, emeğin yeniden üretim maliyetini düşüren proje ve hizmetleri kapsar ve, diğer faktörler sabit olduğunda, kâr oranını artırır. Bunun bir örneği, işgücünün üretici gücünü artıran ve eşanlı olarak emek maliyetlerini düşüren sosyal sigortadır. Sosyal tüketim harcamaları iki alt grupta toplanabilir: çalışan sınıf tarafından kolektif olarak tüketilen mal ve hizmetler ve iktisadi güvensizliğe karşı sosyal güvenlik. Sosyal yatırım ve sosyal tüketim (birlikte sosyal sermaye) harcamaları doğrudan artık-değer üretmezler; fakat kapitalistlere, toplam artık-değer miktarını artırma girişimlerinde yardımcı olurlar; bu nedenle, dolaylı olarak üretkendirler.

Devlet harcamalarının ikinci kategorisi, sosyal masraflar, sosyal uyumu sağlamak, devletin ‘meşrulaştırma’ işlevini yerine getirmek için gerekli olan proje ve hizmetleri kapsar. Bunlar, dolaylı olarak bile üretken değildir. En iyi örnek, esas olarak istihdam edilmeyen işçiler arasında sosyal barış korumak amacıyla düzenlenmiş refah sistemidir (işyan halindeki insanların politik bakımdan baskı altında tutulmasının maliyetleri de sosyal masrafların bir kısmını oluşturur (O'Connor, 1973: 7).

Sosyal güvenliğin temel amacının yaygın bir biçimde yanlış değerlendirildiğini belirtmekte O'Connor. Sadece, ekonomik bakımdan ihtiyaç duyulmaz durumda olanların işsizlik yardımı, yaşlılık sigortası, tazminat gibi

ödemelere hak kazandığını ve sosyal güvenliğin genişlemesinin, kapitalist iktisadi gelişmeye eşlik eden teknolojik, devri ve başka tür işsizlik biçimlerinin doğrudan sonucu olduğunu hatırlatmaktadır.

Ona göre, “her ne kadar sosyal güvenlik işsiz ve emekli işçileri ılımlaştırarak sosyal ve siyasal istikrara katkıda bulunmaktaysa da, sistemin temel amacı, istihdam edilmekte olan (özellikle tekellerde) işçiler arasında bir iktisadi güvenlik yaratmak ve böylece morali yükseltmek ve disiplini tekrar güçlendirmektir. Bu, sermaye birikimi ve üretimin büyümesi için zorunlu olan yönetim-emek ilişkilerinin uyumlu duruma getirilmesine katkıda bulunur. Bu nedenle sosyal güvenliğin temel amacı ve sonucu verimliliği, üretimi ve kârları artırmaktır. Bu şekilde görüldüğünde, sosyal güvenlik, esas olarak işçiler için güvenlik değil, fakat, bir tür kapitalistler ve büyük sermaye şirketleri için bir güvenliktir” (O’Connor, 1973: 138).

O’Connor bu alıntıda da gösterdiği gibi, birikim ve meşrulaştırma işlevlerini birbirlerinden tamamen ayrı, bağımsız olarak görmemekte; devlet harcamalarının da sadece birikim ya da sadece meşrulaştırmaya yönelik olarak ayrılmayacağını düşünmektedir: “Kapitalist devletin ikili ve çelişkili niteliğinden ötürü hemen tüm devlet organlarının birikim ve meşrulaştırma işlevleri vardır; ve hemen tüm devlet harcamaları bu iki niteliğe sahiptir... Ayrıca, sosyal sermaye ve sosyal masrafların sosyal niteliklerinden ötürü hemen tüm devlet harcamaları bu iki (ya da daha fazla) amaca eşanlı hizmet eder; dolayısıyla muğlaklığa düşmeksizin sınıflandırılabilir çok az devlet harcaması vardır” (O’Connor, 1973: 7).

O’Connor’a göre, çalışmasında sunulan ilk temel tez, devlet sektörünün ve devlet harcamalarının büyümesinin giderek artan bir biçimde tekellerde ve toplam üretimin büyümesinin temeli olarak işlev görmesidir. Ayrıca, devlet harcaması ve programlarının büyümesi de tekellerde endüstrilerin büyümesinin sonucudur. Yani, devletin büyümesi tekellerde sermayenin genişlemesinin hem bir nedeni hem de sonucudur.

Savunduğu ikinci temel tez şudur: sosyal sermaye ve sosyal masrafların birikimi iktisadi, sosyal ve siyasal krizlere doğru eğilim yaratan çelişkili bir süreçtir. Devlet, sermaye maliyetlerini giderek daha fazla toplumsallaştırmaktadır. Ama sosyal fazla (kârlar dahil) özel olarak sahiplenilmeye devam etmektedir. Maliyetler toplumsallaşırken, kârların özel sahiplenilişi bir mali kriz, ya da devlet harcamaları ile devlet gelirleri arasında ‘yapısal bir açık’ yaratmaktadır. Sonuç, devlet harcamalarının, onları finanse edecek araçlardan daha hızlı artması eğilimidir. Bu açığın nedeni, tekellerde gücün, aslında, yaratılan fazlanın devletçe sahiplenilmesini şiddetle reddetmesidir.

3.1.2. Neo-Ricardoculuğun Doruğu : Ian Gough

Gough'un devlet anlayışı, büyük ölçüde Poulantzas'ın ve sınırlı ölçüde de Miliband'ın çalışmalarına dayanır. Bu iki siyaset bilimci, devlete bakışlarında farklılıklar sergilemişlerse de, devletin 'görece özerkliği'nde buluşmuşlardı (Poulantzas, 1978, 1976; Miliband, 1980, 1976). Görece özerklik, Gough'un bu yazarlarda gördüğü şekliyle, kapitalist devletin, hem kapitalist toplumsal formasyonların iktisadi yapılarından hem de bu toplumsal formasyonlardaki siyasal olarak egemen olan sınıflardan görece özerklidir. Poulantzas'a göre, kapitalist toplumdaki en önemli çelişki, üretimin gittikçe artan toplumsal niteliği ile artık-değerin kişisel temellüküdür. Bu çelişki, işçi sınıfının birliğini oluştururken, kapitalist sınıfın birlikten yoksunlaşmasına neden olur. Bu dağınıklık, ya da birlikten yoksunluk kapitalist sınıfın, işçi sınıfının açtığı mücadeleleri sınırlama yeteneğini tehdit eder. Devlet, böylece, toplumsal formasyonda birliği sağlamada kesin bir rol oynar. Bu rolün yerine getirebilmesi, devletin egemen sınıfın kendisinden özerk olmasını gerektirir: ilk olarak ortak çıkarı gerçekleştirmek için, ikinci olarak da milli birliğin etkili bir temsilcisi olarak görünmek için (Gough, 1975: 64-65)... "Bu özerklik veri olduğunda, kapitalist devlet kendini 'egemen sınıfın muğlak olmayan siyasal gücü' olarak kurar. Fakat devlet egemen sınıfın çıkarlarını, ancak bu görece özerklik sayesinde, etkili bir biçimde temsil edebilir; bu da devletin, sermayenin belirli kısımlarının kısa-dönem ve hatta uzun-dönem iktisadi çıkarlarına meydan okumasını gerektirir" (Gough, 1975: 65).

Gough'un kamu harcamaları analizine girmeden önce Yaffe'nin üretken-emek, üretken-olmayan emek ayrımı ve kamu harcamalarına ilişkin görüşlerini verelim; çünkü Gough görüşlerini özellikle onu eleştirerek geliştirir.

Yaffe'ye göre, devletin ekonomiye müdahalesi, kapitalist üretimin temel çelişkilerini çözmekten uzaktır; bu çelişkilere sadece yeni bir görünüm verir. Gelişmiş kapitalist ekonomilerin günümüzde iki temel niteliği olan durgunluk ve enflasyon, kapitalist üretimin sınırlarını ve kriz yüklü niteliğini gösterir... Devletin ekonomiye müdahalesinin rolünü anlamak için üretken emek/üretken-olmayan emek ayrımını açıklığa kavuşturmak gerekir. Oysa, Marx'ın birikim teorisi için çok önemli olan bu ayrım hem Marxistler hem de Marx'ı eleştirenlerce çoğu kez yanlış anlaşılmaktadır (Yaffe, 1972: 187-191).

'Üretken emekçi', Yaffe'ye göre, 'sermayenin kendini genişletmesi için çalışan ve malların üretimi yoluyla kapitalist için artık-değer üreten bir emekçidir.' "Üretken emek, sermayeyi artırmak amacıyla doğrudan sermaye ile değişilen (mübadale edilen) emektir. İçinde bir üretken emekçinin emeği bulunan malın kullanım değerinin bu tanımda bir önemi yoktur; mal 'çok önemsiz türden' olabilir. Üretken emeğin tanımı, belirli bir toplumsal üretim ilişkisinin, yani, kapitalist üretim

ilişkisinin ifadesidir. Dolayısıyla, topluma yararlı olmak gibi, üretken emeğin ahlaki bir tanımının Marx'ın tanımıyla bir ilgisi yoktur; bu, konuyu, belirli bir üretim tarzı ve toplum tipinden soyutlayarak, bulanık hale getirir. Kapitalist üretim sürecinin amacı, zenginlik birikimi, değerini kendini genişletmesi, değerini artırılmasıdır; yani eski değer korunması ve artık-değer yaratılmasıdır. Kapitalist üretim sürecinin bu spesifik sonucuna, sermayenin emek ile değişmesiyle ulaşılır; bu nedenle, bu sonucu yaratan emeğe üretken emek denir" (Yaffe, 1972: 191).

Üretken-olmayan emek, sermaye ile değil, doğrudan gelirle (revenue) yani ücret ve kârlarla (faiz ve rant dahil) değişilen emektir. Bu demektir ki, işçilerin ücretlerinden ya da kapitalistlerin gelirlerinden ödenen hizmetler kapitalist açısından üretken değildirlir (üretken-olmayan emektir). Bunlar, sermaye olarak yeniden-yatırım için uygun olabilecek artık-değerde bir azalma oluştururlar (Yaffe, 1972: 191). Yaffe'ye göre, bir bütün olarak kapitalizm açısından değişken sermaye, tüm ücretlilerin değil, yalnızca üretken emekçilerin ücretlerini temsil eder. Sabit sermaye, üretim araçlarının üretken sektörde kullanılan kısmıdır. Artık-değer, üretken sektörün toplam kârıdır. Sömürü oranı ve sermayenin organik bileşimi, bu şekilde tanımlanan değişkenlerle bağlantılıdır. Toplam üretimin üretken olmayan kısmı, kâr oranını tartışırken önemli hale gelir. Bu üretken-olmayan sektörü finanse etmek için daha fazla sermaye konulacak ve dolayısıyla kâr oranı da ona göre daha düşük olacaktır. Eğer (kârsız devlet kesimi dahil) üretken olmayan sektör, üretken sektörden daha hızlı büyüyorsa, milli gelirin bir payı olarak toplam ücretler büyüyebilir ama gene de sömürü oranı artabilir. Bu böyledir, çünkü ücretlere ayrılan net gelir, gerçekte üretken emekçilerce üretilen artık-değerin bir parçasıdır (Yaffe, 1972: 192-93).

Devlet harcamalarının ekonomideki rolü konusunda Yaffe'nin düşünceleri şöyle özetlenebilir (Yaffe, 1972: 217-228):

Keynezyen iktisatçıların temel argümanı, efektif talebi artırmak ve özel sermaye birikim hızındaki düşmeyi gidermek için devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğu yolunda idi. Bu müdahale, yaygın işsizliği ve bunun sonucu olarak sosyal huzursuzluğu önlemek için gerekliydi.

Devlet harcamaları, vergilerle finanse edilir, vergilerden ödenir. Eğer devlet, harcamalarını, açık-finansmanla karşılasa bu durumda, sermayenin gelecekteki kârlılığını zorunlu kılan, 'müstakbel' vergiler alınmış olur. Her iki durumda da şimdiki ya da gelecekteki artık-değer devlet tarafından vergiler ya da borçlar şeklinde özel sermayeden alınır; bunlar devlet harcamalarını finanse etmek için kullanılır. Bu, sermaye birikiminde ve emeğin verimliliğinin büyüme oranında düşmeyi ifade eder. Devletin gerçekleştirdiği üretim (millileştirilen sektörler bunun dışında şüphesiz), bir bütün olarak kapitalizm açısından 'üretken-olmayan'

üretimdir. Her ne kadar, devlet harcamaları artık-değeri realize ederse de, devletçe satın alınan ürünler, genelde, sermaye olarak işlev görmez ve bu nedenle ilave artık-değer üretmez. Devletçe satın alınan nihai ürünler, daha önce üretilmiş artık-değer ile elde edilir. Devlet için üretimde bulunan bireysel kapitalist, çok açık bir biçimde ortalama kâr oranını elde eder ve onun sömürülen işçilerince ‘artık-değer’ üretilir. Ama toplum açısından bütün toplumsal sermaye açısından, ‘üretken-olmayan’ devlet harcamaları sermayede bir azalma oluşturur. Dolayısıyla, devlet için üretimde bulunan bireysel kapitalist tarafından elde edilen kâr, ona daha önce üretilmiş bulunan artık-değerin yalnızca yeniden-bölüşümü yoluyla gelmiş olur (Yaffe, 1972: 217-18).

Gough’un, Yaffe’ye konumuz açısından önem taşıyan eleştirileri şöyle özetlenebilir: Devlet harcamalarının büyümesini, geç kapitalizm koşullarında kâr oranının düşme eğilimince ortaya çıkartılan kârlılık krizini çözüme girişiminin bir parçası olarak gören Yaffe’ye karşı, Gough, Marksist bir kriz kuramının sınıf mücadelesini kalbine yerleştirmesi gerektiğini ileri sürer. Ona göre, Yaffe’nin hatalarının başında devlet harcamalarının, özellikle sosyal harcamaların biçimlendirilmesinde sınıf mücadelesine yeterince ağırlık verilmemesi gelir. Bütün kamu harcamalarının ‘üretken-olmayan’ harcamalar olarak kabul edilmesi hatalıdır. Pek çok harcama türünün, sermayenin toplumsal istikrar vs. için ödemesi gereken bir maliyet olarak görülmesi yerine, emek-gücünün değerinin, kolektif şekilde sağlanan bir parçası şeklinde değerlendirilmesi daha uygundur.

Gough’un ikinci eleştirisi şudur: İkinci dünya savaşından bu yana, devlet harcamalarındaki büyük genişlemenin devlet borçlanmasıyla finanse edildiği doğru değildir; vergilemede paralel bir artış olmuştur. Bu, devlet harcamalarının enflasyonist etkisini azaltmaz; ama enflasyonun, yalnızca, sınıf mücadelesinden soyutlanmış bir deus ex machina olarak kapitalist devletin müdahalesiyle açıklanamayacağı anlamına gelir. Gough’un son uyarısı şudur: modern kapitalist devletin rolü, geç kapitalizmin kârlılık krizine işlevsel bir cevap olarak görülemez.

Kapitalist toplumun anlaşılmasında sınıf mücadelesine yeterli rolün verilmemesini Gough şöyle değerlendiriyor: “Burada nesnel iktisadi yasalarla bunlara verilen öznel siyasal cevap arasındaki sahte kutuplaşmayı, Coletti’nin sözcükleriyle ‘materyalizm ile tarihin boşanması’ nı ve bu fonksiyonlarla belirlenen bir modern devlet kavramlaştırmasını görüyoruz.” Sınıf mücadelesine büyük önem verilmesi isteği, ona göre, kapitalist gelişmenin genel yasalarının bulunmadığı anlamına gelmez, fakat hangi nitelikte olursa olsun, mekanik olarak bir ‘çöküş’ eğilimi ortaya koyan yasaların hiçbirine güvenilmemesi gerektiği anlamına gelir. Modern devletin faaliyetlerinin bu maddi güçlerce biçimlendirildiğini inkâr etmek

de değildir bu; yalnızca, belirleyicilerin onlarla sınırlı olmadıkları anlamına gelir” (Gough, 1975: 58-60).

Kamu harcamalarının yükselişinde sınıf mücadelesinin, işçi sınıfı hareketlerinin rolünü şöyle açıklıyor Gough:

Tüm kapitalist ülkelerde ücret mallarının giderek artan bir oranının neden devletçe kolektif olarak (yani sosyal hizmetler olarak) sunulduğu konusunda iki neden belirlemektedir Gough: Çağdaş kapitalizmin talepleri ve sınıf mücadelesinin durumu ya da işçi sınıfı hareketlerinin rolü (Gough, 1975: 73-76).

Emek gücünün yeterli bir şekilde yeniden üretimi ve desteklenmesinde, kapitalist üretimin sine qua non'unda, kapitalist devletin rolü, Britanya'da erken Fabrika ve Kamu Sağlığı Yasalarından beri ortada olan bir gerçektir. O zamandan beri daha fazla ücretli emek, daha hızlı şehirleşme, nüfusun coğrafi hareketleri ve geniş ailenin dağılmasına yönelik eğilimler bütünüyle, güvensizliğe karşı kolektif hizmet sunumu ihtiyacını şiddetlendirmiştir. Ayrıca kapitalist sanayileşme, güvensizlik ve bağımlılık kaynaklarını (işsizlik, işyeri kazaları, hastalıklar) artırır ve devletin bazı kayıpları telafi etmek üzere, belirli hizmetleri kolektif olarak sunmasını zorunlu kılar. Kırsal bölgelerde kabul edilebilir olan sağlık koşulları, kasaba ve şehirlerde kamu sağlığı için bir tehlikedir... Yirminci yüzyılda emek gücünün kalitesini, sadece eğitim değil, fakat ayrıca sağlık hizmetleri, konut politikası, aile yardımları ve diğer sosyal politikalarla iyileştirmek büyük önem kazanmıştır. Üretim sürecinde, toplumsal hayatın her yanında karmaşıklık artmış; bunlar da devlet müdahalesini çeşitli biçimlerde etkilemiştir.

Bu trend içinde ikinci faktör, sınıf mücadelesiyle ilgilidir. Bu, ikinci Dünya Savaşı sonrasında emek ve sermaye arasındaki 'savaş-sonrası anlaşma'nın ve o zamandan sonra kurulan sınıf güçleri dengesinin bir sonucudur. 19.yüzyıldan beri süren yaygın hoşnutsuzluğun ve kitle mücadelesinin yarattığı korku, önemli toplumsal tavizlere yol açmıştır; örneğin, 1911 yılında İngiltere'de işsizlik sigortası... Başka tarihlerde de egemen sınıfın ileri görüşlü temsilcilerince, sezilenen ihtilalci taleplerin önünü kesmek için, sosyal politikalar getirilmiştir. Aralarında Churchill, Chamberlain, Llyod George ve Balfour'un bulunduğu Edward Britanyası'nın pek çok devlet adamı, Bismarck modelinin başarısından etkilenmişlerdi. 1895 yılında Balfour şunları söylemişti: “Sosyal yasalar, sosyalist yasalardan yalnızca farklı değil, onun tam karşıtıdır ve onun en etkili çaresidir”. Sözü edilen etkilenme, 1940'lardaki reformu doğurdu. Bu reform içeriği, savaş sırasındaki bir Koalisyon hükümetince gerçekleştirilmişti.

Bu durum, işçi sınıfı hareketlerinin devletten, tek yanlı olarak verecek olduğundan daha fazla olarak, önemli tavizler koparmadaki rolünü inkâr etmek

anlamına gelmez. Britanya'daki sınıf güçleri ilişkisi ve savaş süresince işçi sınıfının radikalleşmesi, savaş-sonrası sosyal yasalarını açıklar: özellikle Ulusal Sağlık Hizmeti ve Sosyal Güvenlik sisteminin hayata geçirilmesi. O zamandan bu yana, sosyal hizmetler giderek artan biçimde işçi sınıfı hareketlerince ücretlerin önemli bir kısmı olarak görülmüştür; parasal ücretler gibi savunulması ve artırılması gerekli görülmüştür. Bu sosyal hizmetler, devlet ya da başka bir organ tarafından kolektif olarak sağlanan bir sosyal ücrettir.

Gough'a göre, toplam devlet harcamalarının giderek artan bir oranı kapitalist sektör için girdi sağlayan üretken harcamalardır. Sosyal hizmetler, altyapı ve birikim harcamalarının payı büyümekte, üretken-olmayan lüks harcamaların payı ise azalmaktadır. Bu noktada devlet harcamalarının zorunlu olarak artık-değerde bir azalma gerektirdiği görüşüne karşı çıkmaktadır: "Devletin büyümesini kapitalist sektör üzerinde üretken-olmayan bir 'yük' olarak görmek bütünüyle yanlıştır: bu büyüme, özel sermaye birikiminin giderek zorunlu bir önkoşulu haline gelmektedir" (Gough, 1975: 80). Burada şu sorulabilir: devletin büyümesinin, özel sermaye birikimi için zorunlu bir koşul olması, onu verimsiz olmaktan çıkarır mı? Nitekim Fine ve Harris, Gough'un bu görüşüne bu yönde bir itiraz yöneltiyorlar. Sermayenin, refah devletinin harcamalarına ihtiyaç duyduğunu, onlardan pek çok şekilde yararlandığını hiç kimsenin reddetmediğini belirtiyorlar. Onlara göre, tartışma konusu, devlet harcamalarının dolaylı üretkenliğinin, devletin sermaye için üretken-olmayan bir yük olduğu önermesini geçersiz kılıp kılmayacağıdır. Çünkü, Marksist analizde, 'dolaylı olarak üretken' ve 'üretken' faaliyetler niteliksel olarak farklı kategorilerdir. Bu nedenle, bir faaliyetin hem 'üretken-olmayan', hem de 'dolaylı olarak üretken' olması bir tutarsızlık değildir; üretken olmayan bir faaliyet, pekâlâ dolaylı olarak üretken bir faaliyet olabilir (Fine ve Harris, 1976: 97-98). Gough, devlet harcamalarının ve istihdamının büyümesinin enflasyonun açıklanmasında anahtar faktörlerden biri olarak görülmesi gerektiğine ilişkin, Yaffe'ye ait görüşün, devlet çalışanlarının tümünün ya da büyük bir kısmının 'üretken olmadıkları' iddiasına dayandığını belirterek, bu görüşü çürütmeye çalışmaktadır (Gough, 1975: 82-83).

Devlet çalışanları (millileştirilen endüstrilerde çalışanlar hariç olmak üzere) mübadele için bir mal üretmezler ve dolayısıyla (her ne kadar artık-emek gerçekleştirirlerse de) artık-değer üretmezler ve bu nedenle 'üretken değil'dirler. Bunlar, kapitalist sektörde üretilen ve kendilerine vergileme yoluyla aktarılan artık-değerden desteklenirler. Böylece, devlet çalışanlarının sayısı ne kadar fazlaysa, 'üretken' sektördeki sermaye birikiminin genişlemesi için kalan artık-değer o kadar azalır. Bununla birlikte, son zamanlarda, kapitalist sektörde üretim alanında çalışan işçilerin tümünün yeniden üretime ve sermaye birikimine katkı sağlamadıkları

değerlendirilmiştir: Marx'ın III.departmanında, üretimin sonraki aşamalarına girdi olarak girmeyen lüks üretim yapan emekçilerin durumu böyledir. Silah üretiminde çalışanların kitlesel bir artışı, örneğin, ekonomide sermaye birikiminin daralmasına yol açacak ve bu daha fazla üretimin maddi temelini küçültecektir. Bu nedenle, silah, vs. üretiminde çalışanlar, Marx'ın görüş açısından, üretken-olmayan emek olarak kabul edilmediğinde (çünkü onlar gene de işverenleri için artık-değer üretmek için çalışmaktalar), sabit ve değişken sermayenin öğelerini üreten emekçiler ile lüks üretim alanında çalışan emekçiler arasındaki bu maddi ayırım oldukça önemli olur. Bu ayırım, devlet çalışanlarının üretken katkılarını ortaya koymak için bir anahtar konumdadır (Gough, 1975: 82).

Gough, Rowthorn'un, devletin eğitim alanındaki işçilerinin, I. ve II. Departmanlarda çalışan kapitalist sektör emekçileriyle özdeş maddi biçimler içinde, artık-değerde artışlar yaratabileceğini gösterdiğini belirterek, oradaki mekanizmanın işleyişini şöyle açıklamaktadır: Eğitim alanında çalışanların gerçekleştirdikleri emek, onların tükettikleri ücret mallarında içerilen emeği aşar; devlet çalışanları artık-emek gerçekleştirir. Öğretmen, vs.'in maaşlarını ödemek için konulan vergiler, onların ancak geçimlerini, ödenen emeklerini, karşılar; ancak onun kadardır. İçerilen emek bakımından, devletten kapitalist sektöre, onların ödenmeyen emeğine eşit net bir akım olur. Rowthorn'un sözleriyle "eğitimde gerçekleştirilen artık-emek, sanki orada yaratılmış gibi, kapitalist sektöre, artık-değer gibi görüldüğü sektöre, transfer edilebilir. Bununla birlikte, gerçekte, bu artık-değer, kapitalist sektörün dışında gerçekleşmiş artık-emeğin dönüşmüş biçimidir".* Sonuç olarak, ister, örneğin sosyal hizmetler gibi reel ücretlerin bileşenlerini, ister, örneğin sabit sermayenin unsurlarını üretsin, tüm devlet çalışanları sermaye için dolaylı olarak üretkendirler. Bu nedenle, üretkenliklerindeki artışlar, kapitalist sektöre yarar sağlar: sermaye üzerindeki vergiler azaltılabilir; ya da çalışan sınıf üzerindeki vergiler ve böylece onların vergi-öncesi ücretleri düşürülebilir. Her iki durumda da vergi-sonrası kârlar yükselir. Emek gücünü sürdürmek ve yeniden üretmek için gerekli olan (doğrudan ya da dolaylı) emek-zaman azaltılmış olacak ve böylece sermaye daha fazla artık-emeğe sahip olabilecektir. Gough, bir bütün olarak sermayenin, III. Departman hizmetlerinin (örneğin, iç güvenlik) devletçe sunumundan da yararlanacağını ekliyor: sermayenin, bu hizmeti özel sermaye sunmuş olsaydı tüm emek-zaman maliyetini ödeyecek iken, devletçe sunulması durumunda yalnızca gerekli-emeği ödeyeceğini belirtmektedir.

* Gough, B. Rowthorn'un **Bulletin of the Conference of Socialist Economists**, İlbahar 1974'de yayınlanan "Skilled Labor in the Marxist System" başlıklı makalesinden aktarıyor.

Tüm bu açıklamaların Gough'u ulaştırdığı önemli sonuç şudur: “devlet harcamalarının ve istihdamının büyümesi, büyük bir kısmı sosyal ve ‘ekonomik’ hizmetlerde gerçekleşen harcamalar ve istihdam, şüphesiz ki, kapitalist sektördeki artık-değer ve kârların üretimine katkı yapmıştır. Bu anlamda, devlet harcamaları ve istihdamının büyümesi, özel sermaye birikimine karşıt bir durum değildir; aksine, giderek artan bir biçimde onun zorunlu bir koşuludur” (Gough, 1975: 82-83).

Fine ve Harris, Mattick, Yaffe ve Bullock, Howell gibi pek çok Marksist iktisatçı devlet harcamalarının, kapitalizm için zorunlu olmakla birlikte, artık-değerde bir azalma oluşturduğunu ve kapitalizmin çelişkilerinin çözümlenmesi bir yana, bu çelişkileri, şüphesiz uzun dönemde, şiddetlendirdiğini belirtmişlerdir. Şüphesiz aralarında önemli farklılıkların bulunduğunu unutmaksızın, kamu harcamalarının olağan finansman türü olarak vergilemenin artık-değerle ilişkisi bağlamında yalnızca Fine ve Harris'in düşüncesine bakalım: “Marx'ın değer analizinde, ücretler üzerine konan bir vergi, değerlerin sermayeye doğru yeniden dağılımına yol açamaz, çünkü ücret gelirleri emek gücünün değerine eşittir; ve ücretlerin net değeri, daimi bir şekilde, onun altına indirilemez. Ücretler ya da ücret malları üzerine bir vergi konması brüt ücretlerde bir artışa yol açmalıdır; dolayısıyla, bu, gerçekte, ücret mekanizması yoluyla toplanan bir sermaye vergisidir. Bu nedenle, Marx'ın değer analizinde tüm vergiler sermaye üzerinden alınan vergilerdir ve tüm vergi gelirinin kaynağı artık-değerdir. Ayrıca, bu, Marx'a göre, yalnızca basitleştirilmiş soyut bir önerme değil, gerçekte normal durumdur. Emek üzerine konan vergiler geçici olarak emekten sermayeye doğru yeniden dağılım yaratabilirse de, normal durum, ücretlerin (net) değerinin emek gücünün değerine doğru bir tekrar yönelimi olacaktır” (Fine ve Harris, 1976: 106).

Gough bu görüşü, “kapitalist gelişmenin çelişkili gelişmesi üzerine güçlü bir tez” olarak değerlendirmektedir: “Bir yandan sosyal hizmetler ve diğer kalemler üzerine yapılan devlet harcamalarının yükselen düzeyleri sermayenin birikimi ve yeniden üretimi için zorunludur; diğer yandan devletin gerçek büyümesi sermaye birikimini engeller”. Bu tezi açıklamak için öne sürülen mekanizmanın hatalı, ama genel analizin esas olarak doğru olduğunu ekliyor. Bu değerlendirmeden az sonra Gough şunları da eklemektedir: “Refah devletinin büyümesinin kapitalist sektördeki artık-değer miktarını kaçınılmaz bir biçimde azaltacağını ve böylece birikim ve büyümeyi engelleyeceğini kabul etmek için bir zorunluluk yoktur” (Gough, 1981: 105-117).

3.2. E.O. Wright: Devlet Harcamaları, Birikim ve Meşrulaştırma

Marksist birikim ve kriz teorileri devlet faaliyetlerini genel olarak üretken-olmayan faaliyet olarak kavramlaştırmıştır: İlk olarak, devlet gelirleri (esas olarak vergiler) mevcut artık-değer havuzundan gelmektedir. Bu nedenle, devlet harcamalarındaki artışlar, birikim için daha az artık-değerin kalması anlamına gelir. İkinci olarak, devlet harcamaları üretken-olmayan harcamalar olarak kabul edilir; çünkü normal koşullarda devlet, meta üretiminde doğrudan yatırımla meşgul olmaz (Wright, 1979: 154).

Üretken-olmayan nitelikte devlet harcamaları eksik-tüketim kriz modelinde bir tür çaredir: krizi önlemeye ya da en azından minimize etmeye yarayan mekanizmadır. Yükselen organik bileşim modellerinde devlet harcamalarının genişlemesi, sisteme içsel kriz eğilimlerinin şiddetlenmesine yol açan kritik bir faktördür. İki yaklaşımın ortak yanı şudur: devlet faaliyeti geniş ölçüde üretken değildir ve ekonomide üretilen artık-değeri absorbe eder.

Wright, bu geleneksel kavramlaştırmayı, hem devlet gelirlerinin kaynakları hem de devlet harcamalarının etkileri açısından ele alıp eleştirir. Tüm vergilerin mevcut artık-değer havuzu üzerinde bir vergi oluşturduğu, yani tüm vergilerin artık-değerden geldiği görüşünün geçerli olabilmesi için vergileme öncesi ücretlerin emek-gücünün 'doğru' değerinin üzerinde bulunması gerekir. O halde vergileme, yükseltilmiş parasal ücretlerde daha önce gizli bir biçimde bulunan artık-değer kısmını ele geçirmekten ibarettir. Vergileme olmasaydı, ücretler şimdiki vergi-sonrası düzeye bir şekilde düşürülecekti. Başka bir anlatımla, eğer devlet bu artık-değeri vergilendirmeseydi, kapitalist birikim için kullanıma hazır olacaktı. Eğer sınıf mücadelesi ücretlerin ve vergilerin belirlenme sürecine en azından kısmen giriyorsa, bu varsayımlar, en iyi olasılıkla, kuşkulu olurlar. Devletin meşrulaştırma gücünün muazzam ağırlığı nedeniyle pek çok işçinin, parasal gelirleri üzerine konulacak, kabul etmeye istekli olacakları bir vergi düzeyinin; bu duruma karşılık gelecek kabul edebileceği ücret indiriminden daha büyük olacağını düşünmek daha uygundur. Yani, vergi durumunda ücret vergisiyle alınabilecek meblağ, ücretlerde bir şekilde yapılabilecek indirim tutarından büyüktür: "Bu anlamda, vergileme, sadece emek gücünün parasal ücretini onun 'doğru' değerine düşürmek yerine, fiilen emek gücünün değerini düşürür. Şüphesiz vergileme kendi başına değer yaratamaz, ama toplam değer artık değer olarak ele geçirilen kısmını artırabilir. Kapitalist ekonomide artığın işçilerden çıkarılmasında ücret sömürüsü egemen konuma geldi diye, vergi sömürüsü feodal üretim tarzıyla birlikte ölmüş olmadı. Bu nedenle tekeli fiyatlandırma gibi, vergileme de artık-değer oranını potansiyel olarak büyütebilir. Bu, vergilerin bu etkisine hiçbir sınırlamanın olmadığı ve elbette tüm ya da çoğu vergilemenin gerçekte artık-değeri genişlettiği anlamına gelmez; fakat sadece, tüm

vergilemenin mevcut artık-değerde bir azalma oluşturduğu varsayımının doğru olmadığı anlamına gelir” (Wright, 1979: 155).

Vergilemenin mevcut artık-değerle ilişkisinden oldukça farklı bir konu verginin, daha doğrusu, finanse ettiği devlet harcamalarının daha sonraki artık-değer üretimi üzerindeki etkisi konusudur. Çok az istisnaıyla, devlet üretiminin kendisi piyasa için üretim olmadığından devletin kendisi, sermaye birikiminde bulunmaz. Bu nedenle, çoğu devlet harcaması doğrudan artık-değer üretmez. Wright, O'Connor'a katılarak, devletin, artık-değer ve birikimi genişletmekte dolaylı bir rol oynadığını belirtir. Sağlık, eğitim-öğretim, sosyal güvenlik gibi masrafların devletçe toplumsallaştırılması yoluyla, bireysel kapitalistler için emek-gücünün yeniden-üretim maliyetinin azaltıldığını düşünür. Ayrıca, araştırma ve geliştirme, ulaşım altyapıları, haberleşme vs. üzerine yapılan büyük devlet harcamaları bir bütün olarak verimlilik düzeyini artırır, böylece birikime katkıda bulunur. Klasik, israfçı, talep sağlayıcı Keynezyen harcamaların bile, kapasite kullanımını ve böylece verimliliği artırıcı yan etkileri olabilir. Bu tür dolaylı üretken harcamalar, devlet faaliyetinin zorunlu olarak egemen biçimi değildir. Ama devletin birikim sürecindeki rolünü, sadece birikime engel olarak değerlendirmek de doğru değildir (Wright, 1979: 156).

Devlet, Wright'a göre sadece talep oluşturarak birikimi kolaylaştırmak şeklinde bir işlev görmez; bunun yanında, kapitalist toplumda hayati bir meşrulaştırma işlevi de görür. “Bu işlev bir bütün olarak sınıf yapısını sağlamlaştırır ve yeniden üretir. Meşrulaştırma işlevi, siyasal talepleri iktisadi taleplere dönüştürmeye kalkışarak pek çok devlet faaliyetini potansiyel hoşnutsuzluk kaynaklarını kısıtlamaya yönelir. 1930'larda başlayan Keynezyen programların genişlemesi, devlet harcamalarının bu tür meşrulaştırıcı harcamalara doğru çarpıcı bir genişlemesi için mükemmel bir iklim yaratmıştır. Uzun süre bu, devletin gerçekte bir iktisat politikası taşı ile iki işlevsel kuş vurabileceği şeklinde görünmüştür” (Wright, 1979: 157).

Bununla birlikte, burada bir zorluk bulunmakta Wright'a göre: Devlete, bir sosyal hizmeti sağlaması, bir toplumsal ihtiyacı karşılaması şeklinde yöneltilen bir talep karşılanıp, kurumsallaşınca, o artık bir hak olarak değerlendirilir. Şöyle bir meşrulaştırma mantığı vardır: Siyasal aygıtlar, belirli bir programın zaman içinde eklediği meşrulukta azalan getiriler sağlar. Bir program bir kez hak olarak görülünce, programın devamı devletin meşruluğuna çok az meşruluk katarken (eklerken), programdaki bir kesinti, bir meşruiyetsizlik kaynağı oluşturur. Bu nedenle, program bir kez oluşturulduktan sonra, sadece onun devam etmesi eğilimi değil, fakat, birikim sürecinin ihtiyaçlarından bağımsız olarak, programların genişlemesi için sürekli bir baskı oluşur. Hipotez ilerletilebilir: Keynezyen talep oluşturma programları bir kez devletin meşruluk işlevleriyle bağlantılı hale

geldiğinde, üretken-olmayan harcamaların, artık-değerin gerçekleştirilmesi ihtiyaçlarından daha hızlı artması eğilimi ortaya çıkar.

Yirminci yüzyıl refah devletinin başlangıcı, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında tekeli kapitalizmin ortaya çıkışına kadar geri götürebilir. Bu dönem aslında, emek-süreci açısından, ağırlıklı olarak mutlak-değer üretimine dayanan yaygın birikim rejiminden; ağırlıklı olarak nisbi artık-değer üretimine dayanan, Taylorizmin egemen olduğu, bir yoğun birikim rejimine geçişi temsil eder. Bu süreç, 20. yüzyılın başlarında Fordizm şeklinde sürer. Bu, kitle üretimine dayanan bir sanayileşme biçimidir.

Kitle üretimi, talebin de canlı tutulmasını gerektirir. Bu sanayileşme modeli, refah devletine olanak tanıyan bir modeldir. Çünkü böyle bir model, ücretlerin, üretkenlik artışına paralel olarak artmasını sağlayacak düzenlemelere, emekçileri işsizliğe karşı korumaya, gelir dağılımını düzeltmeye, emeklilik haklarını kurumsallaştırmaya imkan verir. Sendikalaşma teşvik edilir; tekeli fiyat belirleme sürecine benzer biçimde ücretlerin de toplu pazarlıkla belirlenmesi yoluna gidilir. Bu, istikrar için önemlidir; ücret pazarlığının her iki tarafı için de önemlidir. Üretim gücüyle, tüketim gücünün birlikte arttığı, hayat standardının yükseldiği bir kapitalist gelişme biçimidir bu.

1970'lerde, 1980'lerde Yeni Sağ'ın kopardığı feryatlar nasıl açıklanabilir? Bu gelişme süreci, bir tıkanma yaşıyordu artık. "Bunalımın kaynağı, Fordizmin temel bir çelişkisidir. Fordizm, bir iş organizasyonu modeli olarak, mekanizasyon ile Taylorizmin birleşimine dayanır. Fordizmde emek sürecinin denetiminde teknoloji kullanılır. Teknoloji, emeğin yoğunluğunu artırarak üretkenliğini artırır. Fakat emeğin yoğunluğunu artırmanın doğal sınırları vardır. Emekçinin bir noktadan sonra makinenin temposuna uyarak daha hızlı, daha yoğun çalışmasına olanak yoktur. İşte Fordizmin çelişkisi buradadır. Belli bir noktaya kadar emek sürecinin reorganizasyonu ile üretkenliği sürekli artırabilen ve dolayısıyla ücretlerinde aynı tempoda artmasına olanak veren Fordist model, bir noktadan sonra üretkenliğin artamaz hatta düşer hale geldiğinde ücretlerin hala eski tempoda artmasına izin verirse, zorunlu olarak kaynak sıkıntısına yol açar. Bu tıkanıklık baş gösterdiğinde iki çözüm yolu sözkonusu olur. Biri, uzun vadeli olarak, yeni bir teknolojinin geliştirilmesi, emek sürecinin başka bir biçimde organizasyonudur. Diğeri ise, kısa vadeli, daha kestirme bir çözüm olarak, ücretlerin düşürülmesidir. Fakat yine Fordist modelin mantığında ücretlerin düşürülmesini engelleyen (işsizlik sigortası, sendikalar, vb.) yapıların olduğunu belirtmiştik. Bu tür kurumlar yedek işsizler ordusunun kurulmasını engelleyen yapılardır. O halde bu yapıların yıkılması ve işsizler ordusunun yeniden kurulması gerekir. Böylece iş bulmak ve köşeyi dönmek devletin garanti ettiği bir şey değil, bireylerin rekabeti yoluyla belirlenecek bir şey

olacaktır; bu şekilde kaynak sıkıntısını atlatan sermaye de kalıcı çözümlere, yani yeni teknolojinin geliştirilmesine yatırım yapabilecektir” (Gülalp, 1993: 135).

Refah devletinin geriletilmesi, küçültülmesi, kamu harcamalarının, özellikle sosyal harcamaların kısılması talepleri bu gelişmeler nedeniyledir. Refah bütçelerinin en önemli kalemini oluşturan emekli ödemelerinde gerçekleştirilen kısıtlamalar, devletin sistemi meşrulaştırmaya yönelik işlevine en büyük darbeyi vuracak düzeye ulaşmaktadır. Aynı saldırılar, gelişmiş, az gelişmiş, bütün kapitalist ülkelerde sağlık ve eğitim harcamalarına da yönelmektedir.

Jessop, bu gelişmelere bakarak, Keynezyen tam istihdam devletini Schumpeteryen rekabet devletinin ikame ettiği belirtiyor. Keynezyen ulusal refah devletinin yerini, giderek Schumpeteryen post-ulusal çalışma rejimi almaktadır. Bu çalışma rejiminde bir yandan ‘sosyal ücret’ baskılanmakta, refah haklarına saldırı olmakta, diğer yandan iktisat politikaları; yeniliklere, açık ekonomilerde rekabet edebilirliğe ve bilgi-temelli ekonomiyi geliştirmek amacıyla ekonominin arz yanına önem vermektedir (Jessop, 2002: 252).

1930’larda ortaya çıkan eksik-tüketim eğilimine ve meşrulaştırma sorunlarına Keynezyen çözümler çok uygun iken, üretken olmayan harcamaların, sistemin artık absorbe etme ihtiyacından daha hızlı artması başlangıçtaki uyumu paramparça etti (Wright, 1979: 175).

Sermaye birikimi ve meşrulaştırma, devlet kaynaklarının dağıtımı açısından birbirine rakip işlerdir. Devlet, kaynaklarını giderek sermaye birikimi lehine kullanırsa, meşruluk problemleri doğabilir; tersini gerçekleştirdiğinde ise sermaye birikimine yönelebilecek kaynaklar sosyal uyum ve barış uğruna harcanmış olur. Toplumun önemli bir meşruiyet krizi yaşadığına ilişkin bir algılama, sermaye birikimi işlevinin bir süre geri plana atılmasına yol açabilir (Çaklı, 1998: 111).

IV. Sonuçlandırıcı Düşünceler

Kapitalist toplumda üretimin amacı mal ve hizmet üretimi değil, artık-değer üretimidir. Kâr, faiz ve rant biçimlerini alan bu artık, kapitalist sınıfın yaşaması ve toplumsal bakımdan yeniden üretiminin maddi temelidir. Kapitalist sınıfın artık-değer elde etme yeteneği iki sürecin başarılı bir şekilde tamamlanmasına bağlıdır: artık-değerin üretimi ve gerçekleştirilmesi (realizasyon). Artık-değer üretimi, kapitalistin istihdam ettiği işçilerin ürettiği değer, kendilerine ücret olarak ödenen değerden büyük olmasına bağlıdır. Artık-değerin gerçekleştirilmesi ise kapitalistin üretilen ürünü satabilmesine dayanır. Kapitalizm bu iki sürecin birliğidir; ama her ikisine de başarılı bir şekilde ulaşmak birbiriyle çatışma içinde olan amaçlardır.

Artık-değerin gerçekleştirilmesini kolaylaştıran şeyler, aynı zamanda artık-değerin üretimini zorlaştırır (Sutcliffe, 1979: 178-79).

Devlet harcamaları, duruma göre, sürecin her iki yanı içinde işlev görebilir. Keynezyen denilen devlet harcamaları, bu çerçeveden bakıldığında, talebi yükselterek ürünlerin satışını ve dolayısıyla üretilen artık-değerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırır. Artık-değeri üretme koşullarının önemli hale gelmesi durumunda ise yatırımları teşvik edici, verimliliği yükseltici faaliyet ve harcamalara önem verilir. Ulusal gelirin kamu harcamaları, kamu gelirleri ve kamu hizmetleriyle toplumun düşük gelirli kesimleri lehine dağıtılması, toplam talep eksikliğini gidererek artık-değerin gerçekleştirilmesi problemini giderse de, bu ihtiyaca göre yapılanmış ve kurumsallaşmış bir devlet yapısının, değişen duruma, örneğin artık-değerin üretim önemli bir ihtiyaç haline geldiği bir duruma, intibak etmesi sancılı olur ve uzun zaman alır. Özellikle, yeni bir birikim sürecine geçilirken, artık-değerinin üretiminin kolaylaştırılması için gerçekleştirilmek istenen yeniden yapılanma, büyük bir dirençle karşılaşır.

Refah devleti, tek başına sermaye tarafından oluşturulmadı; tek başına emeğin yarattığı bir şey de değildir. Kapitalizmin tarihinde kendine özgü bir birikim rejiminin tanıdığı olanağın, deyim yerindeyse, bir potansiyelin, sınıf mücadelesinin biçim ve mekanizmalarınca gerçekleştirilme biçimidir. Birikim rejimlerinin kendileri, onların doğurduğu devlet anlayışları, devlet bütçeleri, bunların bileşimleri, devletin amaç ve araçları sınıf mücadelesi içinde oluşur.

Devletin birikim sürecinin ortaya çıkardığı sorunları giderme ya da hafifletme görevinin yanında, bir başka önemli görevi meşrulaştırmadır. Bu, bir toplumun sosyal ve iktisadi ilişkilerinin ahlâki bakımdan haklı çıkarılmasını sağlayan düşünce ve inançların, ideolojinin, gücüyle bağlantılı bir görevdir. Bu görevin başarılması, egemen olunan sınıfın, tâbi sınıfın, sistemle bütünleştirilmesi demektir. Sömürü olgusu, zihinlerde, 'kaçınılmaz', 'en az kötü' ya da 'takdir-i ilahi' haline getirilmişse, bu görev başarılmış sayılır. Bundan daha iyisi, sömürünün hiç algılanamamasıdır (Mandel, 1978: 475). İşsizliğin, yoksulluğun yaygın olduğu, toplumsal protestoların yükseldiği, sınıf mücadelesinin hararetlendiği iktisadi ve siyasi koşullarda meşrulaştırma görevinin yerine getirilmesi, devlete büyük bir maliyet yükler; harcamalarını artırır.

KAYNAKÇA

AARONOVITCH, Sam (1981), "Accumulation and Profitability", (der. S., Aaronovitch, R., Smith, J. Gardiner ve R., More), *The Political Economy of British Capitalism: A Marxist Analysis*, McGraw-Hill, Londra: 275-95.

- CLARKE, Simon (2004), "Devlet Tartışmaları", (der. S.Clarke), *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*, çev. İbrahim Yıldız, Ütopya: 7-88.
- ÇAKLI, Sabri(1998), *İktisat Politikası Düşüncesinin Evrimi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer(1975), *Değer ve Bölüşüm: Marxist İktisat ve Cambridge Okulu*, İ.Ü.Yayımları, İstanbul.
- FILHO, Alfredo S. (2002), *The Value of Marx*, Routledge, Londra.
- FINE, Ben, FILHO, Alfredo S. (2004), *Marx's Capital*, Pluto Press, Londra.
- FINE, Ben (1980), *Economic Theory and Ideology*, Edward Arnold, Londra.
- FINE, Ben, HARDACH, Gerd, KARRAS, Dieter (1993), *Sosyalist İktisadi Düşüncesinin Kısa Tarihi*, çev. S.Çaklı, İmge Kitabevi, Ankara.
- FINE, Ben, HARRIS, Laurence (1979), *Rereading Capital*, The Macmillan Press, Londra.
- FINE, Ben, HARRIS, Laurence (1976), "State Expenditure in Advanced Capitalism: A Critique", *New Left Review*, 98: 97-111.
- GOLD, David, LO, Clarence, WRIGHT, Erik O. (1975), "Recent Developments in Marxist Theories of Capitalist State", *Monthly Review*, Ekim ve Kasım, 19-45 ve 36-51.
- GOUGH, Ian (1975), "State Expenditures in Advanced Capitalism", *New Left Review*, 92: 53-80.
- GOUGH, Ian.(1981), *The Political Economy of the Welfare State*, The Macmillan Press, Londra.
- GLYN, Andrew (1972), "Capitalist Crisis and the Organic Composition", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, I. 2(Kış): 93-103.
- GÜLALP, Haldun (1993), *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları, İstanbul.
- JESSOP, Bob (2002), *The Future of the Capitalist State*, Polity Press, Cambridge.
- LEBOWITZ, Michael A. (2003), *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class*, Palgrave Macmillan, Londra.
- MANDEL, Ernest (1978), *Late Capitalism*, çev. Joris De Bres, New Left Books, Londra.
- MARX, Karl (1990), *Capital*, I, Penguin Books, Londra.
- MARX, Karl (1991), *Capital*, III, Penguin Books, Londra.

- MATTICK, Paul (1980), *Marx and Keynes: The Limits of the Mixed Economy*, Merlin Press, Londra.
- MILIBAND, Ralph (1976), "Reply to Nicos Poulantzas", (der. R. Blackburn), *Ideology in Social Science*, içinde Fontana-Collins, Glasgow: 253-262.
- MILIBAND, Ralph (1980), *The State in Capitalist Society*, Quartet Books, Londra.
- O'CONNOR, James (1973), *The Fiscal Crisis of the State*, St. Martin's Press, New York.
- PIERSON, Christopher (1997), *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare*, Polity Press, Cambridge.
- POULANTZAS, Nicos (1976), "The Problem of the Capitalist State", (der. R. Blackburn), *Ideology in Social Science*, içinde Fontana-Collins, Glasgow: 238-253.
- POULANTZAS, Nicos (1978), *Political Power and Social Classes*, çev. T. O'Hagen, New Left Books, Londra.
- ROWTHORN, Bob (1974), "Skilled Labor in the Marxist System", *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, İlkbahar 1974: 25-45.
- SMITH, Ron (1981), "Capital", (der. S., Aaronovitch, R., Smith, J. Gardiner ve R., More), *The Political Economy of British Capitalism: A Marxist Analysis*, McGraw-Hill, Londra: 21-32.
- SUTCLIFFE, Bob (1979), "Keynesianism and the Stabilisation of Capitalist Economies", (der. F. Gren ve P. Nore), *Economics: An Anti-Text*, Macmillan Press, Londra.
- SWEEZY, Paul M. (1968), *The Theory of Capitalist Development*, Monthly Review Press, New York.
- WRIGHT, Erik O.(1979), *Class, Crisis and the State*, New Left Books, Londra.
- YAFFE, David (1973), "The Crisis of Profitability: a Critique of the Glyn-Sutcliffe Thesis", *New Left Review*, 80: 45-62.
- YAFFE, David (1973), "The Marxian Theory of Crisis, Capital and the State", *Economy and Society*, Volume 2, Mayıs: 186-232.